

AMOS-ETVN (Jg. 2, 4 - december 2005)

Woord vooraf

Op 18 februari 2004 werd Kata Damokos in Budapest begraven. De Hongaarse neerlandistiek, haar collega's van de Technische Universiteit, haar vrienden en haar familieleden heeft dit onverwachte sterfgeval zwaar getroffen. Ter nagedachtenis aan Katas persoonlijkheid, haar uitstraling, haar humor en haar betrokkenheid hebben wij, haar collegae neerlandici, besloten om een aantal bijdragen te schrijven en te bundelen. Dit is de enige manier waarop wij haar als vakbekwaam en bevlogen neerlandicus enigszins recht kunnen doen.

De twaalf bijdragen bestrijken verschillende gebieden: didactiek, taalkunde, letterkunde en vertaalwetenschap – Kata was betrokken bij alle vier. Ze gaf lessen Nederlands aan de Technische Universiteit te Budapest, nam examens af van het Certificaat Nederlands en was lid van de Landelijke Commissie voor Taalexamens in Hongarije. Ze volgde een PhD-opleiding aan de Universiteit van Pécs waar ze taalkundig onderzoek deed. Ze vertaalde Nederlandse jeugdliteratuur in het Hongaars. Kata fungeert dus ook nu nog, zoals ze dat altijd deed, als schakel. Mogen deze artikels bijdragen tot de herinnering aan Kata.

December 2005

De AMOS-redactie

INHOUD

1. **Erzsébet Dúró**: De eeuwige vijand van Minoes **p.3**
2. **Cecilia Bálint**: Examens Nederlands als vreemde taal en het Europees Referentiekader voor Talen **p.14**
3. **Júlia Albert-Balázi**: Evolutie van de vaktalen in het Nederlandse en Hongaarse taalgebied **p.21**
4. **Márta Kántor-Faragó**: 'Ze was boos op me. Omdat ik geen poes meer was. **P.27**
5. **Orsolya Varga**: Over naturaliserend en vervreemdend vertalen **p. 41**
6. **Zsófia Tálasi**: De kunst van het schaken à la Thomas Rosenboomp. **p.47**

Erzsébet Dúró: De eeuwige vijand van Minoes

Het taalbeeld van de hond in Hongaarse en Nederlandse fraseologismen

Erzsébet Dúró (Széchenyi István Gymnasium, Boedapest)

*'Het was ook zo 'n grote hond... Ik kan het niet helpen, ik moet de boom in als er een hond
aankomt.'*
(Schmidt, 2001b, 12)

*'Olyan nagy kutya volt... Igazán nem tehetek róla, de ha kutyát látok, muszáj felmásznom a
fára.'*
(Schmidt, 2001a, 10. Vertaald door Kata Damokos)

Het verhaal van Annie M.G. Schmidt over de poes Minoes die in een jonge vrouw veranderde, vormt een hoogtepunt in de Nederlandse kinderliteratuur uit de twintigste eeuw. Ook in Hongarije heeft het boek, in de vertaling van Kata Damokos, de harten van veel kinderen – en volwassenen – veroverd. Als jonge vrouw blijft Minoes zo bang van honden dat zij helemaal in paniek in bomen klimt, zodra zich een hond laat zien. Niet voor niets luidt de Nederlandse uitdrukking om aan te geven dat er voortdurend ruzie is tussen mensen 'Ze leven als kat en hond'. Het is niet de enige uitdrukking met hond die de Nederlandse taal rijk is. In deze bijdrage geef ik een overzicht van de fraseologismen waarin het woord *hond* zich voordoet en vergelijk ik het voorkomen ervan met Hongaarse equivalenten.

Het woord *hond* roept zowel bij sprekers van het Nederlands als van het Hongaars verschillende associaties op. Honden bijten, blaffen, en ze doen denken aan slechte toestanden, maar ze zijn ook zonder meer trouw en aanhankelijk. Zoals Agata Kowalska-Szubert (1994, 197-202) vaststelt vanuit het *Groot Woordenboek Hedendaags Nederlands*, is de hond het meest vertegenwoordigde dier in Nederlandse vaste lexicale constructies, nog voor uitdrukkingen met *paard* en *kat*. De hoge frequentie valt nog meer in het oog in het *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal* van P.J. Harrebomée (1980) waarin men 434 fraseologische eenheden met *hond* kan vinden. Dezelfde hond/paard/kat-volgorde constateren wij in de Hongaarse taal, als wij de fraseologismen in het boek van Gábor O. Nagy tellen – ik heb er daar 302 gevonden van de hond (O. Nagy, 1985). Deze resultaten zijn trouwens helemaal niet verrassend als men weet dat de hond het eerste getemde dier is in de menselijke geschiedenis. (Biedermann, 1991, 210) Als wij de fraseologische eenheden met *hond* onder de loep nemen, zal blijken met welke eigenschappen dit dier wordt verbonden. Om dit uit te zoeken en in een overzichtelijk geheel te presenteren, heb ik gebruik gemaakt van de cognitieve semantiek. Op basis van deze theorie tracht ik een antwoord te vinden op de vraag welk taalbeeld van de hond in elk van deze twee talen bestaat en of er enig verschil aantoon-

baar is. Dit doe ik met behulp van de in de 'Literatuur' aangegeven woordenboeken van de Nederlandse en Hongaarse taal.

Het cognitivisme zoals dat in de jaren zeventig in de Verenigde Staten is ontstaan, weerspiegelt het zogenaamde postmoderne paradigma in de taalwetenschap. De eerste theoreticus op dat gebied, R.W. Langacker, probeerde een nieuw taalmodel te vinden in plaats van het heersende model van de generatieve grammatica, zoals dit door Chomsky was ontwikkeld en is gebaseerd op het principe dat men met een eindig aantal regels een oneindig aantal grammaticaal juist gevormde zinnen kan genereren. Volgens de cognitieve grammatici is de sleutel voor het begrijpen van de menselijke taal het leren kennen en modelleren van het proces van de menselijke cognitie (kennisneming). Deze theorie maakt het vaststellen van de correlatie tussen de perceptionele en conceptionele processen mogelijk (Bańczerowski, 1999a, 81).

Een onoplosbaar probleem voor de generativisten was het beschrijven van de metafoor. George Lakoff – een collega van Chomsky, en één van de eerste cognitivisten – was tot de conclusie gekomen dat de metafoor een essentiële rol speelt in het functioneren van de natuurlijke taal. De cognitivisten zijn dus van mening dat in de metafoor de menselijke cognitie en denkprocessen gebundeld zitten, en dat alle taalgebruikers in de communicatie gebruik maken van metaforen. Daarom vinden ze dat het een fundamentele taak van de taalwetenschap is om de metaforen van de natuurlijke taal te beschrijven. Met behulp van inzicht in het gebruik van de metafoor is men beter in staat te beschrijven wat niet volledig te vatten is, met name gevoelens, waarden en psychische processen. Metaforen hebben ook een zeer belangrijke rol – naast hun functie in de alledaagse communicatie – in de observatie en het begrijpen van de wereld en de conceptualisering daarvan. Sommige talige uitdrukkingwijzen (fraseologismen en collocaties) waarmee wij een fragment van de realiteit beschrijven, gebruiken wij ook bij het beschrijven van andere fragmenten van de wereld om ons heen. De metafoor is dus een middel waarmee wij in staat zijn om bepaalde abstracte zaken en hun inhoud op een concrete wijze uit te drukken. Dit gebeurt natuurlijk met de metaforisering van oude begrippen op basis van overeenkomsten die we zien tussen het object dat we al grondig kennen en hetgeen we nieuw willen benoemen.

Als we een overzicht willen geven van de manieren waarop in het algemeen deze benadering van taal en taalgebruik wordt uitgedrukt, moeten we eigenlijk bij Von Humboldt beginnen. Aangezien het echter niet mogelijk is alle theorieën uitvoerig te bespreken, beperk ik me nu tot de jongste richtingen. Hierbij is het noodzakelijk de door twee Amerikaanse etnolinguïsten, Sapir en Whorff, geformuleerde hypothese te noemen. Zij stellen dat datgene wat in een taal kan worden uitgedrukt, evenals de manier waarop het wordt uitgedrukt, samenhangt met sociaal-culturele onderscheidingen (linguïstisch relativisme-hypothese). Ook de manier waarop individuen de hun omringende wereld waarnemen en interpreteren, wordt beïnvloed door de structuur van de taal die men spreekt (linguïstisch determinisme-hypothese) (Boves-Gerritsen, 1995, 93). De taal bevat dus een bepaald wereldbeeld dat de kennismaking met de wereld bepaalt en de categorisering en conceptualisering ervan beïnvloedt. Deze opvatting is ook bij cognitivisten als Lakoff, Johnson en Langacker te vinden.

Voor ons is het ook van belang wat Grezorzcykowa zegt over het taalbeeld van de wereld, voordat wij ons in het beeld van de hond verdiepen. Volgens haar is het taalbeeld van de wereld te verklaren als een begripsstructuur. Met deze taalspecifieke structuur kunnen de gebruikers van een gegeven taal de wereld classificeren en interpreteren, met andere woorden begrijpen. Zij acht de lexicale verschijnselen zeer belangrijk, omdat de kenmerken van de

woordenschat en het karakter van de afleidingen dit taalbeeld tot stand brengen. Een andere component van het taalbeeld van de wereld vormen de zogenaamde semantische connotaties. Dat zijn kenmerken (kwalificaties en emoties) die door de taalgemeenschap (of door het individu) met bepaalde begrippen worden geassocieerd en die zich in bepaalde talige feiten (metaforen, derivaties, fraseologismen) stabiliseren (Bańcerowski, 1999b, 191).

Hoe het ook zij, deze talige feiten zijn zeker te onderkennen en geven ons de mogelijkheid om nader te bekijken hoe het begrip *hond* in het Nederlands en in het Hongaars geïnterpreteerd wordt, waarmee het wordt geassocieerd en hoe het geconceptualiseerd wordt. Aangezien de hond al sinds onheuglijke tijden gedomesticeerd is, en dus een vertrouwd beeld vormt in de samenleving, is het begrip *hond* in linguïstische termen oud genoeg om tot metaforisering te kunnen leiden. Wij kennen vele goede en slechte eigenschappen van de hond en de rol die hij in relatie tot mensen speelt.

In de door mij gevonden fraseologismen verschijnen natuurlijk niet alle kenmerken van de hond. Het gevonden omvangrijk materiaal probeer ik met een in de cognitieve grammatica algemeen aanvaarde methode te ordenen, maar het onderwerp zou ook object kunnen zijn van een grotere studie.

Bij de categorisatie worden eerst uitdrukkingen genoemd en besproken die de positieve connotaties van de hond bevatten. Het is merkwaardig dat het hier om een betrekkelijk gering aantal gaat, terwijl deze vierpotige zich in de mythologie tot algemeen symbool van trouw en beschermende waakzaamheid ontwikkelde. Ook als gids en bewaker van de onderwereld komen zijn waardevolle eigenschappen te voorschijn, omdat ze een goed gezelschap in dit leven waren en men aannam dat ze kennis van de onderwereld hadden (Tresidder, 2000, 62). In de Middeleeuwen komt de hond ook voor als beeld voor trouw van vazallen en echtgenoten. Dit laatste keert terug op Nederlandse schilderijen waarop mensen, vooral echtparen in gezelschap van een hond staan om de echtelijke trouw te symboliseren. Bovendien geldt de hond in verscheidene exotische culturen om zijn intelligentie en leervermogen als uitvinder van vele vaardigheden en producten van de menselijke beschaving (Biedermann, 1991, 190).

Bij de nadere analyse bespreek ik steeds eerst de Hongaarse en dan de Nederlandse fraseologismen. Als de letterlijke betekenissen van de Hongaarse en Nederlandse fraseologische eenheden volledig identiek zijn gebruik ik het teken ~. In gevallen waarin ik geen equivalent heb gevonden in het Nederlands, vertaal ik de Hongaarse eenheid en zet ik de vertaling tussen haakjes. Indien de Nederlandse uitdrukking geen Hongaarse equivalent heeft, zet ik er dit feit als opmerking bij.

Bij het beschrijven van het taalbeeld van de hond kunnen wij zowel in het Hongaars als in het Nederlands de volgende betekenisprofielen opstellen:

A) In deze eerste en tegelijkertijd kleinste groep van positieve betekenisprofielen bevat de hond de volgende metaforisaties. De hond als

- (1) een trouw persoon
- (2) een persoon uit de familie, vriendenkring
- (3) teken van rijkdom, geluk, macht

(1) De hond als een trouw persoon. Twee van de weinige maar algemeen bekende fraseologismen waarin de hond positieve associaties opwekt is: *Hű, mint a kutya ~ een trouwe hond, Követ, mint egy kutya ~ Als een hondje achter iemand aan lopen*. De hond is hier dus trouw, betrouwbaar. Ik vond ook een ander Hongaars fraseologisme dat aan dit profiel beantwoordt. *A jó kutya nem hagyja el a házat* (De goede hond verlaat het huis niet) te weten, wie zich voor iemand of iets verantwoordelijk voelt, laat niemand in de steek bij slechte toestanden. Dit profiel lijkt in beide talen het minst vertegenwoordigd te zijn ondanks deze zeer karakteristieke eigenschap van de hond.

(2) De hond als een persoon uit de familie, vriendenkring. Zoals uit de lijst van betekenisprofielen al bleek, is het voor dierenmetaforiek kenmerkend en vanzelfsprekend, dat er vaak mensen met hun eigenschappen en gebreken in zijn verborgen. Bij het tweede profiel vertegenwoordigt de hond iemand uit de familie, naaste verwanten en goede bekenden. Dit doet zich voor bij *A mi kutyánk kölyke* (De pup van onze hond), *A kutya sem eszi meg a kölykét* (De hond eet zijn puppy ook niet op), *Jobban fáj az embernek, ha a saját kutyája harapja meg, mint a másé* (Het is pijnlijker om gebeten te worden door zijn eigen hond dan door een andere). Deze metafoor manifesteert zich in de volgende Nederlandse uitdrukkingen: *Zijn eigen honden bijten hem, Het zijn slechte honden die hun eigen volk bijten* en *Geen hond bijt zijn eigen meester*. Hieruit blijkt dat zowel Hongaren als Nederlanders het veroordelen als iemand mensen uit zijn eigen kring benadeelt. Of dit nou te danken is aan een parallelle conceptualisatie of dat deze uitdrukkingen eerder werden overgenomen uit een andere taal, is in de meeste gevallen helaas niet meer op te sporen.

(3) De hond als teken van rijkdom, geluk, macht. *Nem egy-két kutya rúgja a szemete dombját* (Er krabben zelfs geen honden op zijn vuilnishoop) wordt gezegd van mensen die in welzijn leven. Hondenpoep kondigt aan dat de persoon in kwestie al heel wat heeft: *A kutya is oda szarik, ahol nagyobb csomót lát* (De hond poept ook naast de grote hoop), rijke, machtige mensen hebben meer kans op het aanschaffen van bezit. *Az erősebb kutya közösül* (De sterkere hond vrijt). De wil van een invloedrijke persoon heeft meer kracht. In het uitsluitend in het Nederlands bestaande fraseologisme *'t Moet al een ruige hond wezen, die twee nesten warm houden kan* drukt men uit dat het een rijke man moet zijn, die behalve zijn eigen gezin er nog een andere vrouw op na houdt. De hond zelf kan een machtige persoon vertegenwoordigen: *Nagy kutya* (= grote hond). In het Nederlands is dit betekenisprofiel vertegenwoordigd in *Veel honden zijn der hazen dood*, dus tegen overmacht kan je weinig doen. *De kleine honden jagen de haas op, maar de grote pakken hem* met de betekenis 'de kleine man werkt, maar de grote geniet er de voordelen van'. De hond met zijn poep die in het Hongaars als teken van macht, bezit geldt, is in het Nederlands niet met deze connotatie te vinden.

B) In de volgende betekenisprofielen wordt duidelijk dat in de metaforisatie van de twee talen de hond ook een neutrale positie kan innemen. Bij deze categorie worden dus eigenschappen genoemd die eerder neutraal zijn dan negatief, hoewel zich bij het geblaf van de hond zowel een positieve als negatieve connotatie voordoet. De hond als

(4) doorsnee-, gewoon mens

(5) kind, onvolwassene

(6) menselijk wezen, met zijn geblaf als menselijke spraak

(7) iets wat bovenmatig is

(4) De hond als doorsnee, gewoon mens. De overdrachtelijke betekenis van de hond kan mensen aanduiden die zeer gelijksoortige kenmerken hebben, wat niet per se als een negatieve eigenschap beschouwd moet worden. *Nem csak egy kutyát hívnak Sajónak ~ Er zijn meer hondjes die Fikkie (Blom) heten* Er zijn er wel meer, die net zo heten, die er net zo uitzien, net als in de Hongaarse uitdrukking *Nemcsak egy tarka kutya van a világon* (Er zijn meer bonte honden in de wereld). Gelijkenis bewijst dus nog geen identiteit. Ter Laan (1993, 135) maakt hierbij de opmerking: 'Merkwaardig gezegde, omdat Blom geen hondennaam is'. Hij vergelijkt de uitdrukking met: *Er zijn meer Joden, die Piet heten*, waarbij zich hetzelfde verschijnsel voordoet. In het Hongaarse fraseologisme staat wel een zeer traditionele, gewone hondennaam, die ook de naam van een rivier is. Volgens het volksgeloof kan door het geven van een rivierennaam aan een hond de door watergebrek veroorzaakte hondsdolheid voorkomen worden.

(5) De hond als kind, onvolwassene. In het Hongaars krijgt het lexeem hond de metaforische betekenis van kind in: *Legjobb kutya, melynek szeme legutoljára nyílik* (De beste hond is degene waarvan de ogen het laatst open gaan), wat wil zeggen: Hoe langzamer het kind groeit des te beter wordt het. *Mint nevelik a kutyát, úgy veszik hasznát* (Zoals de hond opgevoed wordt, zo wordt hij benut). In zijn overdrachtelijke betekenis wordt het als volgt: alleen van het goed opgevoede kind kan men iets verwachten. Wat het Nederlands betreft heb ik bij Huizinga (1994, 253) wel het kind als betekenisaspect van hond gevonden. In de uitdrukking *Honden moeten botten knagen*. Hij meent dat dit voor een waarschuwing staat: 'men moet met kinderen niet te sentimenteel omgaan, anders worden ze nooit flink'.

(6) De hond als persoon en zijn geblaf als menselijke spraak. In een aanzienlijk deel van de fraseologismen worden we geconfronteerd met het geblaf van de hond dat in de metaforisatie op menselijke spraak duidt, en die evenmin uitsluitend negatieve aspecten toont. *Mindig csahol, mint a kutya* (Hij keft altijd, als de hond) wordt gezegd, als iemand altijd zijn slechte mening verkondigt, *A kutya nem ugat hiába* (De hond blaft niet voor niets), iets waarover veel wordt gesproken, is over het algemeen waar. *Amelyik kutya ugat, az nem harap ~ Blaffende honden bijten niet*, Wie veel dreigt kan niet gevaarlijk zijn. *Als oude honden blaffen, is het tijd om uit te zien*: als mensen met ervaring waarschuwen, moet men naar hun raad luisteren. Ook hier wordt de hond dus in relatie tot mensen gebracht. De alleen in het Nederlands gebruikelijke uitdrukking *Wie kan de hond het bassen beletten* wordt geïnterpreteerd als 'men kan een lasteraar de mond niet snoeren'. In het Middel-Nederlandse gezegde *Zwicht u van een hond, die niet en bast, en van een vrouw, die lichte krijst* (pas op voor een hond die nooit blaft, maar ook voor een vrouw die al te gauw scheldt) behoeven we het lexeem *hond* niet metaforisch op te vatten. Hoewel ik hier slechts een paar voorbeelden geef, lijkt het me dat het Nederlands op dit terrein wat meer uitdrukkingen kent.

(7) De hond als iets wat bovenmatig, heel erg zo is. Het betreft dan vaak geen metaforen, maar vergelijkingen zoals in *Fáradt, mint a kutya ~ Hij is zo moe als een hondje*, *Lusta, mint a kutya ~ Hij is zo lui als een hondje*, *Félti, mint kutya a kölykét* (Hij maakt zich er zorgen over, net als de hond over zijn pup). *Dolgozik, mint a köszörűs kutya* (Hij werkt als de messenslijpers hond.), *Sebes kutya futtában ~ lopen, stoeien als een hond*. In deze fraseologismen kan *de hond* vervangen worden door *heel erg*. *Hij loert erop als een hond op een zieke koe*. Dit laatste zegt: hij verlangt er erg naar. *Hondsbrutaal* (zeer brutaal) verbergt eveneens dit concept.

C) Hoewel in de wereld van symbolen de negatieve aspecten van de hond niet zo vaak worden uitgedrukt, - zoals bij voorbeeld bij de Noord-Germaanse hellehond, Garm, of in de islamitische cultuur als iets onreins, - krijgt de hond in de praktijk, met andere woorden door de perceptionele en conceptionele processen van de mens en daardoor in het taalgebruik toch een overwegend negatief beeld, zoals wij in de onderstaande categorieën zullen zien. De hond als

(8) iemand die uiterst onbelangrijk is

(9) degene die minder waarde heeft dan een menselijk wezen

(10) persoon van wie niet wordt gehouden

(11) persoon die slachtoffer is van menselijke mishandelingen

(12) persoon met slechte karaktereigenschappen

(13) een slechte zaak, gebeurtenis

(14) persoon met een lelijk, slordig uiterlijk

(15) persoon met bepaalde houding, beweging, gedrag

(16) als scheldwoord

(8) De hond als volstrekt onbelangrijk persoon. In het zeer frequente *a kutya se ~ geen hond* staat dit dier voor iemand die totaal geen aandacht krijgt of geeft. Met *Aan de vierde tafel bij de lange honden*, dat geen Hongaars equivalent heeft, wordt zeker ook een zeer lage plaats in de hiërarchie aangeduid. Voor het bijvoeglijk voornaamwoord *lang* heb ik geen uitleg gevonden. Ik vermoed dat deze honden minder waarde hebben gehad. Hoewel ik van dit betekenisprofiel weinig voorbeelden heb gevonden, heb ik het toch als categorie opgenomen, omdat de erbij horende uitdrukkingen in beide talen populair zijn.

(9) De hond als degene die meer waarde heeft dan een menselijk wezen. In sommige fraseologismen vinden wij de hond als iemand die een niveau hoger zit in een bepaalde hiërarchie dan de persoon waarop wordt gewezen. *A kutya se ugatja meg* (Zelfs de hond blaft niet tegen hem), *Neked még a kutya sem rondít* (Zelfs de hond poept niet voor jou), *Kutyába sem veszi* (Zelfs niet als hond nemen). Hiermee wordt dus een persoon geïgnoreerd, als iets waardeloos opgevat. *A kutyának sem kell* (De hond heeft hem/het ook niet nodig) drukt eveneens waardeloosheid uit. *A kutya sem veszi el tőle a kenyéret ~ Iemand uitschelden dat de honden er geen brood van lusten*. Iemand zo kleineren, dat zelfs een hond geen stuk brood meer van hem aanneemt, lezen wij uit het Nederlandse fraseologisme, terwijl het Hongaarse voor een zeer vies mens staat die vanwege zijn slonzig uiterlijk niet gerespecteerd wordt. Dit profiel lijkt dus meer vertegenwoordigd te zijn in het Hongaars dan in het Nederlands.

(10) De hond als persoon van wie niet wordt gehouden. Deze betekenis is gemakkelijk op te sporen in zinsneden als *als een hond in het kegelspel* en *hij is er zo welkom als een hond in de keuken*. Hongaarse equivalenten heb ik in de genoemde literatuur niet kunnen vinden. In de mensenwereld zijn deze personen dus niet welkom, hun gedrag wordt als hinderlijk ervaren. In het Hongaars bestaat er maar één fraseologisme in deze subcategorie waarin de hond een

actieve rol speelt *Kivitte a kutya a kanalát* (De hond heeft zijn lepel naar buiten gebracht) om te beoordelen of om te laten weten dat deze persoon niet welkom is.

(11) De hond als levend wezen dat slachtoffer is van menselijke mishandelingen. De trouwe hond bedreigt zijn baas nooit, maar honden worden vaak mishandeld. Met zijn gehoorzaamheid, trouw en afhankelijkheid heeft hij meer minachting bereikt dan respect. Deze geminachte hond wijst op een lijdende persoon, een arme ziel in de fraseologismen. *Olyan, mint a kivert kutya ~ Als een geslagen hond* hebben enig betekenisverschil. Het Hongaarse fraseologisme drukt vooral eenzaamheid uit, het Nederlandse meer een mishandelde persoon. *Úgy bánik vele, mint a kutyával ~ Iemand honds behandelen*. Deze persoon wordt vernederd net als in het fraseologisme *De gebeten hond zijn*, wat betekent 'de schuld krijgen'. *Wie een hond wil slaan, kan licht een stok vinden* of *Als men de hond hangen wil, zo krijgt men wel haast een zeel*. Men vindt dus makkelijk een reden, als men zo iemand benadelen wil. Dit profiel heeft meer uitdrukkingen opgeleverd in de Nederlandse taal.

(12) De hond als persoon met slechte karaktereigenschappen Dit profiel is in beide talen het best vertegenwoordigd. Vanwege het grote aantal heb ik deze categorie in subcategorieën ingedeeld om te laten zien hoe breed het scala van uitgedrukte eigenschappen is.

a) Bij een omvangrijke groep duidt het begrip *hond* op een vuile schoft, een laaghartig mens: *Keresztül van benne a kutya* (De hond staat scheef in hem), *Kutyát szopott, nem anyát* (Hij is door een hond gezoogd, niet door zijn moeder) daarom is hij dus zo laaghartig geworden. *Kutyának kutya a kölyke* (Een hond heeft een hond als puppy). *Kutyából nem lesz szalonna* (De hond wordt geen spek) toont gelijkenis met de Nederlandse uitdrukking *De hond keert terug tot zijn uitbraaksel*, wat wil zeggen dat een mens terugvalt in zijn slechte gewoonten. Deze net genoemde uitdrukkingen duiden allemaal op de observatie dat gemene mensen meestal niet van hun slechte eigenschappen kunnen loskomen en dat ze die vaak overdragen. De honden in de volgende fraseologismen kunnen voor slechte vrienden of het slechte gezelschap van een persoon staan: *Aki kutyával fekszik, bolhásan kél ~ Wie met honden naar bed gaat, staat met vlooiën op*; *Aki kutyával jár, tanuljon meg ugatni* (Wie met honden omgaat, moet leren blaffen). Wie slecht gezelschap heeft, neemt meestal negatieve eigenschappen over, luidt de interpretatie. *Lemegy kutyába* (Een hond worden, laaghartig worden) *Akár fekete, akár fehér, a lényeg, hogy kutya* (Zwart of wit, hij is een hond) of met een gelijksoortig Nederlands fraseologisme *Hij is hier bekend als de bonte hond*. Hij staat hier zeer ongunstig bekend; *Een hond van een kerel* is zeker een gemene vent.

b) Onder deze rubriek vinden we ook fraseologismen die zich uit het beeld van de dolle hond hebben ontwikkeld en eveneens iets negatiefs betekenen: *Marakodik, mint a veszett kutya* (Hij vecht als een dolle hond), *Ha a kutya megvész, elhagyja a házat* (Als de hond dol wordt, verlaat hij het huis). Als iemand van karakter echt in de slechte richting verandert, kan hij geen rustig leven meer leiden. *Hij is van het hondje gebeten* wordt gezegd van hoogmoedige mensen. Het is algemeen bekend dat de hond hondsdolheid kan overdragen op de mens, in dit geval ook slechte eigenschappen als hoogmoed en laatdunkendheid. In *Hij heeft de hondenziekte* wordt echter niet hondsdolheid of hoogmoed bedoeld, maar dronkenschap.

c) Aan te schuchtere, timide mensen verleent het lexeem hond eveneens een overdrachtelijke betekenis: *Behúzza a farkát, mint a falusi kutya városban* (Hij kruipt in zijn schulp als een boerenhond in de stad), *Idegen kutyának lába közt a farka* (De vreemde hond loopt met zijn staart tussen de poten) ~ *Hij loopt weg als een hond met de staart tussen de poten*, wordt gezegd als iemand angstig afdruipt.

d) De hond als persoon in een relatie kan ook een subcategorie van dit profiel vormen. Hier gaat het om de slechte eigenschappen van de mens in relatie met anderen. De honden vormen hier een paar of een groep, die ofwel elkaar helpen: *Kwade honden bijten elkaar niet*, met andere woorden: kwaadaardige mensen hinderen elkaar niet; ofwel tegen elkaar of anderen vechten, steeds ruziën: *Azt csinálják, mint a kutyák* (Ze doen net als de honden) te weten 'ze kijven'. *Úgy marakodnak, mint kutya a koncon* (Ze vechten om de buit, als de honden), *Ne legyetek, mint a kutyák, hanem mint a disznók* (Wees als de varkens, niet als de honden), waarmee de varkens als voorbeeld voor een saamhorige gemeenschap staan. *Als twee honden vechten om een been, dan loopt de derde ermee heen*. Als twee partijen twisten, gaat de derde met het voordeel weg. *Kutya-macska barátság ~ Als kat en hond leven*: luidt de overall bekende vaste verbinding met de betekenis vijanden zijn, altijd met elkaar ruziën. Dit profiel toont qua omvang geen verschil in beide talen.

e) Van de volgende negatieve karaktereigenschappen die door de hond worden geprojecteerd, geef ik steeds maar één voorbeeld om de diversiteit van dit betekenisprofiel te laten zien. De hoogmoed zoals in *Úrias a kutya, mert pumi* (Deftig is de hond, want het is een pumi (Hongaarse herdershond)); dit wordt gezegd als een man zich zonder reden als een deftige heer voordoet. Een andere negatieve eigenschap vinden wij in *kutyahitű* (hondsgelovig) met de betekenis 'koppig'. Een *hálátlan kutya ~ ondankbare hond* is ook een frequente uitdrukking in beide talen voor mensen met de in de uitdrukking genoemde eigenschap. *Wie zich als hond verhuurt, moet de botten kluiven* betekent: wie al te gedienschtig is, wordt als een knecht behandeld. Deze uitdrukking heeft geen Hongaarse equivalent.

f) Twee merkwaardige eigenschappen die te voorschijn komen, zijn uitsluitend van toepassing op mannen; ik heb ze alleen in het Nederlands gevonden. *Mannen en honden, die doen de ronden, maar katten en wijven moeten thuis blijven*. De honden en mannen claimen recht op vrijheid, die ze aan vrouwen ontzeggen. *Hij speelt mooi met het poesje, en toch is hij een hond* (Man die zijn vrouw mishandelt, maar zich voor het oog van de mensen attent gedraagt). Ook in het Hongaars bestaat er zoiets: *kutyálkodik* (= de hond spelen), wat verwijst naar een man die vrouwen versiert en losbandig is.

(13) De hond als een moeilijkheid, slechte zaak, gebeurtenis De hond als teken van iets negatiefs kan zich in uitdrukkingen voordoen die niet alleen voor personen gelden. Zo zegt men vaak *Egyik kutya, másik eb* (ongeveer: 'Ze zijn allebei honden' in de betekenis 'Het is één pot nat'), als allebei de zaken of personen even slecht zijn. *Kutyát fog* (Een hond pakken) kondigt slechte toestanden aan. *Itt kutyát keféltek* (Hier werden honden geborsteld), zeggen de Hongaren als iemand geen geluk heeft in het kaartspel. *Itt van a kutya elásva ~ Daar ligt de hond begraven* gebruikt men om uit te drukken dat hier het probleem van de zaak ligt. *Kutya világ ~ Het zijn hondse dagen* staan allemaal voor slechte gebeurtenissen. Het Nederlandse *hondsdagen* of *hondsweer* heeft geen negatieve connotatie. Huizinga (1994, 251) vermeldt dat de hond als het ware onschuldig is aan deze samenstellingen. De zegswijze stamt namelijk uit de Griekse mythologie. Het sterrenbeeld van de wilde jager Orion wordt vergezeld van Sirius (Hondster). Deze ster regeert de dagen van 24 juli – 23 augustus en heeft zijn naam gegeven aan deze dagen. *Komt men over de hond, komt men over de staart*. Hier wordt weer ten onrechte van de hond gesproken, want oorspronkelijk betrof het de waternaam 'Hont'. Het gaat er hier om dat, als de grote moeilijkheden overwonnen zijn, men ook de kleine wel te boven zal komen. (Huizinga, 1994, 251). Deze mogelijkheden drukt men ook uit in *op den hond komen* (in het verderf, in het ongeluk komen). *Men moet geen slapende honden wakker maken*, ofwel men moet iets onaangenaams dat reeds vergeten is, niet meer in de herinnering terugroepen. *Het viel een witten hond met een zwarten* luidt het Nederlandse fraseologisme

waarin men erop duidt dat iets eerst een geluk was, maar leidde tot ongeluk. *Een hondenleven hebben*: een slecht leven hebben, komt precies met dezelfde woorden ook in het Hongaars voor. Hier en nog in sommige andere Hongaarse uitdrukkingen wordt het leven van de hond de basis van de metafoor: *A kutyának is jobb dolga van* (Zelfs de hond heeft een beter leven), *Ebek harmincadján* (ongeveer: 'naar de haaien/filistijnen gaan'). Dit betekenisprofiel lijkt dus in beide talen goed vertegenwoordigd te zijn.

(14) De hond als persoon met een lelijk, slordig uiterlijk. Bij dit betekenisprofiel vertegenwoordigt de hond een enigszins gelijk concept als in (12). De slechte eigenschap betreft hier vooral het uiterlijk. In de Hongaarse taal zijn er meer fraseologismen te vinden met deze trek: *Ki, kutya, a templomból* (Hond, uit de kerk!), zeggen de mensen als iemand niet op een fatsoenlijke manier aangekleed is. *Mindig egy bőrben jár, mint a kutya* (Hij draagt altijd hetzelfde vel, als de hond), *Olyan, mint aki kutyát szopott*. (Hij ziet eruit, alsof hij door een hond gezoogd is), waarmee op een vuil gezicht wordt gewezen. *Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó* (Een rode hond, een rood paard en een rood mens zijn allemaal slecht). Hier wordt een roodharig mens bespot. *Mintha a kutya szájából húzták volna ki ~ 't Is net of de hond het in zijn gat gehad heeft*, is gebruikelijk als iemand er zeer verfrommeld uitziet. De hond kan dus ook een metafoor zijn voor mensen die niet op hun uiterlijk letten. Soms is de verslonzing van de kleren weliswaar door de hond veroorzaakt, maar eigenlijk te wijten aan de baas.

(15) De hond als persoon met een bepaalde houding, beweging, gedrag. Nog een goede basis voor metaforisatie kan zijn als men de houding of bewegingen van hond en mens vergelijkt. Hier gaat het meer om uiterlijke manifestaties van gedrag. *Feszít, mint pesti kutya a bécsi piacon* (Hij steekt zijn borst vooruit, als een hond uit Pest in Wenen). *Úgy ül a lovon, mint a kutya a sövényen* (Hij zit op het paard, als de hond op de heg). Hier lijkt het Hongaars uniek.

(16) De hond als scheldwoord. Een merkwaardig gebruik van het lexeem 'hond' vindt men in scheldwoorden. De Hongaarse taal is goed voorzien van zulke verwensingen: *Egye meg a kutya* (Hij/het moet door de hond opgegeten worden) met de betekenis 'wel verdraaid', *Kutya egye meg a máját* (De hond moet zijn lever opeten), *Kutyák nyalják fel a vérét* (De honden moeten zijn bloed oplikken) zijn allemaal uitingen waarmee men iemand kan vervloeken. *A kutya mindenségít* (ongeveer 'Verdomme') wordt gezegd als men zich ergert. In het Nederlands drukt *Een stomme hond* woede uit in verband met een persoon. In beide talen wordt de hond in bastaardvloeken gebruikt: *A kutya faszát* (De lul van de hond) wordt *A kutya füle* (Het oor van de hond) en *A kutyafáját* (Hondenstokje). Evenzo is *(Bij) gans honden* een verbastering van *(Bij) Gods wonden*. Ook grappige fraseologismen als *Kutya meg a macska* (De hond en de kat) en tegen kinderen *Kutya teremtetten* (ongeveer Brutaaltje!) vinden hun oorsprong in schelden.

Uit de analyse blijkt dat van de zestien betekenisprofielen er slechts drie duiden op een positieve connotatie van de hond die door metaforisatie tot omschrijving van menselijke kenmerken leidt. Vrijwel altijd en in beide talen wordt de hond of de omstandigheid waarin honden zich bevinden negatief geduid. Het is diezelfde negatieve lading die de hond een rol laat spelen bij uiterste vernedering. Zo werden veroordeelden in Oosterse landen werkelijk *voor de honden geworpen* en werden in de Middeleeuwen zelfmoordenaars en van misdaad beschuldigde Joden tussen twee honden opgehangen (A. Beets & J.A.N. Knuttel, 1912, WNT). Ooit was dit realiteit, nu nog een in de alledaagse communicatie door bepaalde taalgebruikers gebruikte metafoor.

Er zijn nog talrijke fraseologismen die door metaforiseringprocessen van *hond* en daarbij gedachte eigenschappen zijn ontstaan, maar die vormen meestal geen cluster; ze staan in een één op één relatie, met andere woorden één fraseologisme vormt één profiel. Ook in die gevallen is een vergelijking Hongaars/Nederlands mogelijk, maar in het kader van deze studie is dat onderzoek te veel omvattend. Hier slechts een voorproefje. De hond blijkt in het Hongaars voor een eigenaardige maateenheid te staan: *két kutya hosszat se* (= nog niet de lengte van twee honden) met de betekenis 'een kleine afstand, tijdsperiode'. In het WNT is een aanduiding te lezen bij hond: 'naam eener landmaat, en eener inhoudsmaat (voor turf of graan). Hier zijn de betekenissen echter nauwelijks metaforisch. Dit geldt evenzo voor *Het is geen weer, om de hond of kat buiten te jagen*.

Hoe dieper we graven hoe meer boeiende details verschijnen. Zoals Dezső Kosztolányi (1985, 750) zegt: 'Ik wou alleen waarschuwen, dat er geen volledig woordenboek kan bestaan. Het woordenboek is slechts een schelp, waarmee wij uit de zee van de taal scheppen. Maar de taal is de zee, de zee.'

Bañcerowski, J. (1999a). A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr*, 123, 78-87.

Bañcerowski, J. (1999b). A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv*, 95, 188-195.

Bañcerowski, J. (2001). A föld nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr*, 125, 397-407.

Biedermann, H. (1991). *Symbolen. Historisch-culturele symbolen van A tot Z*. Utrecht: Spectrum.

Boves, T. & Gerritsen, M. (1995). *Inleiding in de sociolinguïstiek*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum B.V.

Hadrovics, L. (1995). *Magyar frazeológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kosztolányi, D. (1985). *Válogatott novellák és karcolatok*. 749-752. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kowalska-Szubert, A. (1994). De kat en de hond in Nederlandse vaste verbindingen. Van concreet tot metafoor. In *Acta Universitatis Wratislaviensis* No. 1651. Handelingen Regionaal Colloquium Neerlandicum, Wrocław. 197-202.

Pál, J. & Újvári J. (2001). *Szimbólumtár*. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Budapest: Balassi Kiadó.

Schmidt, A.M.G. (2001a). *Macskák társasága*. Budapest: Animus Kiadó (vertaling Kata Damokos).

Schmidt, A.M.G. (2001b). *Minoes*. Amsterdam/Antwerpen: Querido.

Tresidder, J. (2000). *Symbolen en hun betekenis*. Londen: Duncan Baird Publishers Ltd.

Woordenboeken Hongaars

Bárdosi, V.(red.) (2003) *Magyar szólástár*. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Benkő, L. & Kiss, L. & Papp, L. (reds.) (1970). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. deel II. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Czuczor, G. & Fogarasi, G. (1865). *A magyar nyelv szótára*. Pest.

Hosszú, F. (red.)(1992). *Új magyar tájszótár* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Juhász, J. & O. Nagy, G.(reds.) (1992). *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiss,G. (red.) (1998). *Magyar szókinccstár*. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

O. Nagy, G. (1985). *Magyar szólások és közmondások* Budapest: Gondolat.

Woordenboeken Nederlands

Eeden, E. van (1989). *Delta's groot spreekwoordenboek*. Aartselaar: Delta's uitgeverij.

Groot, H. de (red.) (1999). *Idioom woordenboek*. Verklaring en herkomst van uitdrukkingen en gezegden. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.

Harrebomée, P.J. (1980; tweede druk). *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal of verzameling van Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van vroegeren en lateren tijd*. Amsterdam: Van Hoeve.

Huizinga, A. (1994). *Spreekwoorden en gezegden*. Herkomst, verklaring en vergelijking met het Frans, Duits en Engels. Baarn: Tirion.

Laan, K. ter (1993). *Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen*. Amsterdam: Elsevier.

Stoett, F.A. (1943). *Nederlandse spreekwoorden en gezegden*. Verklaard en vergeleken met die in het Frans, Duits en Engels. Zutphen: Thieme & Cie.

Woordenboek der Nederlandsche Taal [WNT], deel VI. (red. A. Beets & J.A.N. Knuttel). (1912). 's-Gravenhage & Leiden: Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff.

Cecilia Bálint: Examens Nederlands als vreemde taal en het Europees Referentiekader voor Talen

Cecilia Bálint (KRE)

In een nieuw, verenigd Europa, waar een bijzondere rijkdom aan gesproken talen en taalvariëaties bestaat, wordt in de laatste jaren veel verwezen naar het *Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen* (*Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment. A Common European Framework of Reference* – in het vervolg CEF). Dit raamwerk blijkt namelijk een nieuwe impuls te geven aan alle componenten van het taalonderwijs. Het woord 'gemeenschappelijk' in de titel duidt een universeel gebruik aan: onafhankelijk van de fase of het segment van het leerproces, onafhankelijk om welke taal het gaat en tenslotte ook onafhankelijk van het land waar de taal wordt geleerd.

In dit artikel wordt voornamelijk de problematiek van de toetsing behandeld, waar mogelijk vanuit het oogpunt van leraren en leerders Nederlands in Hongarije. Als eerste stap wordt het Referentiekader kort geïntroduceerd, vervolgens worden enkele probleempunten beschreven en tenslotte bespreek ik de benadering van toetsontwikkeling en de toetsing zelf.

Wat is het CEF?

'Iedereen schijnt te geloven dat het CEF onvermijdelijk is, maar niemand schijnt te weten wathet is.' stelt Erik Moonen (2004, 21) terecht in zijn onlangs verschenen artikel over het CEF. Daarom even een korte uitleg.

Het *Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen* werd in 2001 (het Europees Jaar voor de Talen) door de Raad van Europa officieel in boekvorm, in het Engels en in het Frans, gepubliceerd. De uitgave is het resultaat van jarenlang onderzoek en overleg tussen taalkundigen, taaldocenten en andere bij het taalonderwijs betrokken deskundigen en instanties. Het CEF ontstond uit de behoefte om de vrijheid van beweging van personen in de Europese landen, het onderling begrip tussen Europese burgers, het levenslange leerproces en de democratisering van het onderwijs te bevorderen. De auteurs hebben de problematiek van het taalonderwijs systematisch beschreven en de essentie als volgt toegelicht:

The Common European Framework provides a common basis for the elaboration of languagesyllabuses, curriculum guidelines, examinations, textbooks, etc. across Europe. It describes in a comprehensive way what language learners have to learn to do in order to use a language for communication and what knowledge and skills they have to develop so as to be able to act effectively. The description also covers the cultural context in which language is set. The Framework also defines levels of proficiency which allow learners' progress to be measured at each stage of learning and on a life-long basis(CEF, 2001, 1).

Gezien de definitie van het woord 'referentiekader' – 'het geheel van waarden en normen binnen en bepaalde groep' (Van Dale, 1990, 829) – moet vastgesteld worden, dat de nadruk hier niet op waarden en vooral niet op normen ligt. Herhaaldelijk beweren de auteurs in het CEF dat zij geen regels of voorschriften hebben willen samenstellen. Niettemin wordt het

vaak als een internationale standaard geïnterpreteerd. Wij hebben hier echter eerder te maken met een instrument om duidelijker over taalverwerving, -vaardigheid, -cursussen en -examens te discussiëren en vooral de laatste twee beter op elkaar te kunnen afstemmen.

Het Referentiekader schetst in negen hoofdstukken een overzicht van de begrippen en ideeën die aan het moderne onderwijs in vreemde talen ten grondslag liggen. De onderdelen behandelen thema's, zoals de politieke en pedagogische achtergrond van het CEF, de pragmatische benadering van taalkennis, niveaubeschrijvingen, taalgebruik, taalcompetentie, taaldidactiek, leerplannen en lesprogramma's of beoordeling en toetsing. Na elk hoofdstuk is een aantal vragen geformuleerd, dat de gebruikers moet stimuleren om de eigen positie beter vast te leggen en het eigen aandeel in het leerproces te optimaliseren.

Exactheid en het CEF

Het feit dat het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen officieel in boekvorm, alleen in het Engels en in het Frans werd gepubliceerd en de andere achttien vertalingen (waaronder in het Baskisch en het Catalaans, maar niet in het Nederlands) dus geen officiële documenten zijn, brengt wat verwarring in het gebruik van niet alleen het begrip 'referentiekader' maar eigenlijk van de hele gebruikte terminologie. Dit wordt nog versterkt doordat de Raad van Europa voor de vertalingen geen enkele verantwoordelijkheid neemt.

Geen wonder dus, dat er in het Nederlands, waarin geen vertaling is gepubliceerd, vaak over het 'Referentiekader', maar soms over het 'Raamwerk' wordt gesproken. Naast de Engelse afkorting 'CEF' duiken ook de afkortingen 'GER' (Gemeenschappelijk Europees Referentiekader) of 'ER' (Europees Referentiekader) op. In dit artikel wordt de inmiddels ook in Nederland meest frequente benaming 'CEF' gebruikt.

Even ter illustratie: tikt men in een Nederlandstalige zoekmachine de begrippen 'Referentiekader + taal' in, dan krijgt men rond de 16.900 zoekresultaten. Bij 'Raamwerk voor talen' springen ook nog eens bijna 700 pagina's op. Als men het zoeken nog met het criterium 'examen' verfijnt, krijgt men 165 webpagina's aangeboden. In het Hongaars, waarvoor in 2002 wel een vertaalde versie van het CEF verscheen, zijn deze getallen slechts 85 voor 'referenciakeret + nyelv' ('Referentiekader + taal') respectievelijk 16 voor 'Közös Európai Referenciakeret' + vizsga ('Gemeenschappelijk Europees Referentiekader' + examen).

Wat de exactheid en wetenschappelijke aard van de tekst zelf betreft, is het wel verrassend dat het volledige referentiekader slechts van één ook grafisch gemarkeerd definitieblok voorzien is. Hierin worden enkele basisbegrippen zoals 'taalgebruik', 'taalhandeling' of 'strategie' verklaard. In het vervolg worden definities niet systematisch gebruikt; er wordt nauwelijks naar een eerdere definitie doorverwezen. Zo is het heel moeilijk een uitleg van een begrip te vinden. Verwijzingen zoals 'see bibliography items listed on p. 200' (CEF, 2001, 179), in de Hongaarse vertaling 'lásd a bibliográfiát' (KER, 2002, 220), laten ook te wensen over.

Wij mogen natuurlijk niet uit het oog verliezen dat het hier om het fenomeen *taal* gaat, dat alles behalve exact is. Het is soms moeilijk definities op te stellen voor bijvoorbeeld de niveaubeschrijvingen, zoals wij straks zullen zien. Toch is het wenselijk bij een landen en regio's omvattend referentiekader naar maximale duidelijkheid te streven.

De benadering van toetsen in het CEF

Het negende hoofdstuk van het CEF is aan het thema taaltoetsing gewijd. Hier worden vooral de competenties in het licht van de niveaubeschrijvingen aan de ene kant en de beoordelingscriteria aan de andere kant in kaart gebracht. Van toetsontwikkeling is hier geen sprake, maar onder de aanvullende documenten van het CEF vinden we een aparte wegwijzer voor taaltoetsing en toetsontwikkeling (Milanovic, 2002). Waarschijnlijk vanwege zijn praktisch en adviserend karakter maakt het geen deel uit van de basistekst van het officiële referentiekader. In tegenstelling tot de basistekst kan de wegwijzer gemakkelijker in de praktijk ingezet worden. Het is daarom erg jammer dat deze wegwijzer alleen in het Engels on-line te raadplegen is.

Plurilinguale competentie

Een van de sleutelwoorden in het CEF is de plurilinguale competentie. Dat is 'a communicative competence to which all knowledge and experience of language contributes and in which languages interrelate and interact' (CEF, 2001, 4). De gevaren van deze nogal omstreden benadering heeft Moonen in zijn artikel 'Europidgin. De twijfelachtige referenties van het Europees Referentiekader' geschetst:

Iedereen wordt aangemoedigd vreemde talen te leren: ten minste twee. Maar het is niet de bedoeling een zeker beheersingsniveau van deze twee vreemde talen te bereiken: de bedoeling is deze talen op elk moment van het leerproces door een soort van mentale blender te laten gaan zodat ze tot één plurilinguale competentie worden vermengd. [...] De Europese talen worden hierdoor gedegradeerd tot niets meer dan invoer voor een Europese eenheidstaal (Moonen, 2004, 21).

Een ander probleem dat het plurilinguïsme met zich mee zal brengen, zal uit de taaltoetsing blijken. Als de taalexamenkandidaten in de toekomst niet op basis van hun monolinguale taalcompetentie, en dus correct taalgebruik, beoordeeld worden, maar vooral op hun communicatieve vaardigheden, maakt dit een examen subjectief, onbetrouwbaar en toevallig.

Niveaubeschrijvingen

Hetzelfde probleem doet zich in de niveaubeschrijvingen voor. Een vaardigheid, beschreven als 'Ik kan binnen een vertrouwde context actief deelnemen aan een discussie en hierin mijn standpunt uitleggen en ondersteunen' (De Jong, 2002, 39) kan met en door twee verschillende gesprekspartners heel uiteenlopend beoordeeld worden. Laten we er maar van uitgaan dat het plurilinguale taalexamensysteem niet onvoorbereid gehanteerd wordt en dat men nooit zover kan komen dat de kandidaten in de geest van nieuwe richtlijnen bij taaltoetsing zonder één enkel taalkundig correcte zin het beste cijfer kunnen halen.

De niveaubeschrijvingen zijn trouwens het (waarschijnlijk terecht) bekendste onderdeel van het Referentiekader. De zes hier beschreven niveaus hebben een overzicht gevormd, dat steeds vaker als norm wordt gebruikt. De in tabelvorm gezette 'Ik kan ...' stellingen, verticaal naar vaardigheden, horizontaal naar niveaus geordend, zijn een belangrijk uitgangspunt bij vergelijking en beoordeling van taalkennis en uiteindelijk ook bij die van taalexamens. Voor de student is dit gedeelte overzichtelijk en voldoende beschreven, voor de examinator of docent wordt er in het vervolg nog een verfijnde variant van gepresenteerd. Deze gedetailleerde beschrijving dient om de kandidaten genuanceerd te kunnen beoordelen en daardoor de subjectiviteit zo veel mogelijk uit te sluiten.

Een manier van objectievere beoordeling is het gebruik van het programma Dialang. Dit op het CEF gebaseerde projectproduct is inmiddels het meest erkende referentiekader op het gebied van talenleren. Het is bedoeld om zelf te kunnen diagnosticeren, hoe ver men de taal in kwestie op een gegeven moment beheerst. Deze diagnostische toetsen kunnen in vijf domeinen (lezen, schrijven, luisteren, grammatica en woordenschat) en in veertien talen (waaronder ook het Nederlands) gemaakt worden.

Er werd bij het CEF nog een instrument ontwikkeld, namelijk het Europees Taalportfolio (European Language Portfolio), de documentatiemap van alle vormen van verworven talenkennis en interculturele ervaringen.

Inschatting niveau taalexamen

Voor vergelijking van taalexamens is niet alleen een zo precies mogelijke beschrijving van het niveau met betrekking tot de kandidaat, maar ook tot het examen belangrijk. Hoe wordt bij een examentaak niet meer en niet minder dan het gewenste niveau gevraagd? Na het doorlezen van het CEF, met name van de bijbehorende wegwijzer voor taaltoetsing en -ontwikkeling, komt men zeker op goede of nieuwe ideeën. Het blijft niettemin een probleem het niveau van een bepaald examen in te schatten. In vele landen bestaan daarom centrale instellingen, die deze kwestie op het nationale vlak proberen op te lossen. In Hongarije bijvoorbeeld worden examencentra door deze instelling geaccrediteerd en regelmatig bezocht om examens bij te wonen waardoor een standaardisatie van het niveau te verwachten is.

Maar hoe kunnen deze examens internationaal vergeleken worden? Naar aanleiding van een workshop tijdens het Vijftiende IVN-Colloquium in Groningen (2003) lijkt het, dat bij het Nederlands de inschatting voortaan aan de examinerator wordt overgelaten; wel op grond van gemeenschappelijke niveaubeschrijvingen maar toch nog subjectief en indirect. Vooral bij een examenvorm waar de uitslagen gerelateerd worden aan de prestatie van alle deelnemende kandidaten is een objectieve beoordeling en op basis daarvan een vergelijking met andere examens, bijzonder moeilijk.

Examenniveaus

Een andere weg dan het al bestaande niveau van een taalexamen volgens de niveaubeschrijvingen van het CEF in te passen, is een nieuw examenconcept naar deze richtlijnen uit te werken. Naast het feit dat hier de communicatieve vaardigheden en de al genoemde plurilinguale benadering sterker dan ooit figureren, moet men ook met een nieuwe domeinindeling rekening houden. 'Het CEF kent vier domeinen: Privé, Maatschappelijk verkeer, Werk en Onderwijs' vat De Jong (2002, 34) de desbetreffende passage samen.

In de descriptoren voor de niveaubeschrijvingen spelen de domeinen een rol. Niveau A1 [het laagste niveau] beperkt zich tot voornamelijk het Privédomein en in beperkte mate het Maatschappelijk verkeer. Op A2 komen de domeinen Onderwijs en Werk een beetje aan bod en pas echt in B1. De domeinen komen eerst in een vertrouwde context aan bod, terwijl op het hoogste niveau de mate van vertrouwdheid geen rol meer speelt: alles moet kunnen. (ibidem)

De auteurs gaan ervan uit dat een taalstudent deze domeinen systematisch, de ene na de andere zal doorlopen en zij stellen een hiërarchie van de domeinen op. Janssen-van Dieten beweert:

Het gemeenschappelijk Europees referentiekader lijkt heel bruikbaar voor het vreemdetalenonderwijs [...]. Het lijkt echter minder valide voor andersoortige vormen van taallessen en taalonderwijs, met name voor tweede-taalleerders met een laag niveau van vooropleiding. Dat heeft te maken met de operationalisatie van de opvattingen over communicatieve competentie in het model (2001, 22).

Hieraan moet toegevoegd worden dat ook voor hoogopgeleide vreemdetaal-leerders deze met de domeinen gecombineerde descriptoren een obstakel vormen. Deze studenten begeven zich eigenlijk voortdurend, zowel verticaal als horizontaal, in het domein Onderwijs, ze slaan veelal Maatschappelijk Verkeer en Werk over. Het is dus wel mogelijk dat zij bij een dergelijke toets de middelste domeinen niet, maar het hoogste wel kunnen afsluiten, wat niet aan hun communicatieve of plurilinguale competentie maar aan hun feitelijke kennis te danken is.

Taalexamens in Hongarije en het CEF

Hongarije blijkt wel een land te zijn waar taalexamens in groot aanzien staan. Ze hebben een traditie en worden ook tegenwoordig zowel van absolventen van universiteiten en hogescholen, als van sollicitanten gevraagd. Een certificaat van een taalexamen geldt nog steeds als de duidelijkste manier om de kennis van een taal uit te drukken.

Opmerkelijk is het feit dat uit de CEEPUS-vergadering van docenten Nederlands in Midden-Europa van 27 maart 2004 te Wenen is gebleken, dat in deze regio alleen Hongarije over eigen Nederlandse staatsexamens beschikt.

De Hongaarse examens, zoals reeds vermeld, moeten aan de eisen van de Hongaarse accreditatiecommissie voldoen. Deze stemmen in grote lijnen met die van de EU overeen, maar worden niet kritiekloos overgenomen. 'Tekintettel vagyunk tehát európai "nemzetközi" tendenciákra, ajánlásokra, de ezeket harmonizálni akarjuk saját szempontjainkkal' (Lengyel en co., 1999, ii). In Nederlandse vertaling: Wij nemen de Europese (internationale) tendensen en aanbevelingen serieus, maar willen deze met onze eigen inzichten op één lijn brengen.

Aan het einde van zijn studie over geaccrediteerde vaktaal-examens concludeert Rébék-Nagy (2003, 7) dat deze Hongaarse examens grotendeels EU-conform zijn. Wel is in sommige gevallen een niveau van harmonisering gewenst. Hetzelfde kan over de algemene taalexamens gezegd worden.

Conclusie

Het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader is een instrument dat de samenwerking en de harmonisering tussen de segmenten van taalonderwijs en hun programma's zowel op nationaal als internationaal niveau kan bevorderen. Het heeft enkele positieve resultaten voor het taalonderwijs opgeleverd. In eerste instantie zijn dat de niveaubeschrijvingen, die bij vergelijking van toetsen onontkoombaar zijn. Ook de vragen die de auteurs aan de gebruikers stellen, kunnen bijdragen tot de ontwikkeling en harmonisering van steeds meer leerplannen, -programma's, cursussen en examens.

Met het verschijnen van het CEF kan ook verwacht worden dat de beoordeling van de kennis en vooruitgang van de taalleerders op uniforme criteria, in plaats van de vroeger veelal op intuïtie gebaseerde subjectieve meningen, zal berusten. Leerders kunnen hun kennis zelf ook

beter plaatsen in het nieuwe niveausysteem. Naast het feit dat zij een beeld van hun talenkennis kunnen vormen, zien zij ook de doeleinden van de hogere niveaus en kunnen zij zich dus doelgericht ontwikkelen.

Juist dit rechtvaardigt het streven naar een grotere eenstemmigheid over de vereiste talenkennis voor een bepaalde baan in relatie tot de capaciteiten van werknemers op dit terrein. Dat is overigens één van de vertrekpunten van het CEF, wat tegelijkertijd ook op problemen duidt. Het CEF dient namelijk een 'Europese eenheidscultuur. Dat is echter een politieke vraag, geen wetenschappelijke' (Moonen, 2004, 22).

Het CEF heeft ook punten waar kritische aanvullingen nodig zijn, waar de praktijk de theorie moet aanvullen. Het is wenselijk dat bovendien de werkzaamheden rondom de uitwerking, (officiële) vertaling en het toegankelijkmaken van het CEF doorgaan. Er zou een beknopte variant van het (in het Hongaars) meer dan 300 pagina's (zonder aanvullingen) tellende document uitgegeven kunnen worden.

Wat de beoordeling, toetsontwikkeling en -afname betreft, kan ook nog één en ander bewerkt, ontwikkeld en aangevuld worden. Hier wordt voornamelijk de verfijning van de domeinen en het vermijden van plurilinguale beoordelingscriteria beoogd.

Hopelijk zal het Referentiekader niet tegen de bedoeling van de auteurs een normatief werk worden, veeleer een basis voor verdere discussie, harmonisering en ontwikkeling, waarbij de betrokkenen wat de inhoud en terminologie betreft een gemeenschappelijke taal spreken, maar tevens respect tonen voor de taaldiversiteit in Europa.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEF) (2001). Cambridge: Cambridge University Press.

Handwoordenboek van hedendaags Nederlands. (1990) Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.

Janssen-van Dieten, A. Nee, ik ben van de trap gevallen. Hoe geschikt zijn de niveaudecriptoren van het CEF voor NT2? *Levende Talen*. 3/2001.

Jong, J.H.A.L. de (2002). Het Europees Referentiekader gaat de wereld rond. *Neerlandica Extra Muros*, 3/2002, 26-39.

Közös Európai Referenciakeret. Nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés. (2002). Budapest: Pedagógus-továbbképzési és Információs Központ Kht.

Lengyel és mtsai. (1999). *Államilag elismert nyelvvizsgák (központok, rendszerek) akkreditációjának kézikönyve.* Budapest: Professzorok Háza.

Milanovic, M. (2002). *Language examining and test development.* Strasbourg.
<http://culture2.coe.int/portfolio/documents/Guide%20October%202002%20revised%20version1.doc> – 20-12-2004

Moonen, E. (2004). Europidgin. De twijfelachtige referenties van het Europees Referentiekader. *Neerlandica Extra Muros*, 2/2004, 14-24.

NT2 in het volwassenenonderwijs in Nederland en Vlaanderen. Pamflet over toetsing en het Gemeenschappelijk Europees Raamwerk. (2003)
<http://taalunieversum.org/onderwijs/publicaties/toetsing/pamflet/> – 20-12-2004

Rébék-Nagy, G.(2003). *Eurokonform akkreditált szaknyelvi vizsgák.*
<http://www.duf.hu/kf/nyelvikonf/2003/RNG.htm> – 20-12-2004

Júlia Albert-Balázsi: Evolutie van de vaktalen in het Nederlandse en Hongaarse taalgebied

Een vergelijkende studie

Júlia Albert-Balázsi (KRE)

In het 49ste nummer van de *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij* (1995), tevens als bundel *125 jaar Zuidnederlandsche Maatschappij van Taalkunde* (1997) heb ik een interessant artikel van Guy Janssens gelezen met de titel 'De Nederlandse vaktalen in de twintigste eeuw: evolutie, lexicografie, onderzoek, normalisatie'. In zijn bijdrage geeft de auteur een schets van de evolutie en de kenmerken van Nederlandse vaktalen. Hij neemt de traditionele en de moderne vaktalen onder de loep, en bespreekt het terminologisch begrippenapparaat, de normalisatie, het Samenwerkingsverband Nederlandstalige Terminologie en de invloed van het Engels.

In mijn artikel wil ik verslag doen van de overeenkomsten en verschillen met de Hongaarse situatie omtrent vaktalen in het verleden en heden, en nagaan wat er te voorspellen valt over de toekomstige taken van het doceren van vaktalen aan universiteiten en hogescholen, met name in het Nederlands en in het Hongaars.

Schets van de evolutie van de vaktalen

Zoals we in het artikel van Janssens (1995) kunnen lezen, evalueerden Nederland en Vlaanderen in de twintigste eeuw van een agrarisch-ambtelijke, via een technisch-industriële naar een post-industriële high-tech samenleving. Deze omwentelingen hebben grote invloed gehad op de ontwikkeling van de Nederlandse vaktalen.

Voor de Tweede Wereldoorlog nam de agrarische sector in de Nederlandse en de Vlaamse maatschappij een centrale plaats in: meer dan de helft van de beroepsbevolking was direct of indirect betrokken bij veeteelt, land- of tuinbouw, waaruit zich verdere specialisaties bij voorbeeld die van wagenmaker of molenaar losmaakten. De oude ambachtstalen en de agrarische terminologie (samen aangeduid als *traditionele* vaktalen) waren ook stevig verankerd in de diverse streektaalen. Door de verwevenheid met de dialecten was de terminologie van de traditionele vaktalen regionaal vaak sterk gedifferentieerd.

De jaren na de Tweede Wereldoorlog betekenden een keerpunt op tal van terreinen. De technisch-industriële ontwikkeling en de specialisatie in de wetenschappen brachten een groot aantal nieuwe vaktalen met zich mee (onder andere informatica en ruimtevaarttechnologie) en maakten de bestaande vaktalen gecompliceerder (zoals van de chemie, de biologie, de geneeskunde). Anderzijds hebben de oude ambachten en beroepen veel beoefenaars verloren, vaak zijn ze zelfs helemaal verdwenen.

De nieuwe of vernieuwde terminologieën (samen aangeduid als *moderne* vaktalen) kenden vanaf de jaren '60 een explosieve groei en die vaktaalboom en het feit dat er vandaag veel intenser (internationaal) contact is tussen vakmensen onderling, hebben ertoe geleid dat de toegepaste linguïstische vakdisciplines *terminologie* en *terminografie* steeds meer aan belang winnen en dat *normalisatie* een absolute noodzaak is geworden (Janssens, 1995).

Om de Hongaarse situatie omtrent de vaktalen te begrijpen, moeten we teruggaan naar het einde van de achttiende eeuw. De regering van de Habsburgse keizerin Maria Theresia en later haar zoon Jozef II betekende voor het economisch en maatschappelijk achtergebleven land vooruitgang, maar hun streven om Hongarije te verduitsen ontmoette grote weerstand. De ideeën van de Franse Verlichting verspreidden zich in het land en de behoefte aan ontwikkeling van het Hongaars werd steeds groter: de wetenschappen en de literatuur moeten zich in de *moedertaal* kunnen uiten. Schrijvers en wetenschappers beseften dat de nationale onafhankelijkheid en de maatschappelijke vooruitgang zonder een ontwikkelde nationale taal ondenkbaar zou zijn. Zodoende werd de belangrijkste gebeurtenis van de Hongaarse Verlichting de zogenaamde *Taalhervorming*: een beweging die het hele openbare leven omvatte. Honderdduizenden woordscheppingen, leenvertalingen, nieuwe (en vaak rare) afleidingen en samenstellingen zijn ontworpen, waarvan er vele al onder de tijdgenoten weerstand ontmoetten; ze kenden slechts een kortstondig bestaan. Van al de woordcreaties zijn er echter zo'n tienduizend ook nu nog in gebruik.

Er ontstond natuurlijk ook een grote behoefte aan vaktermen; de ontwikkelde ambachten kenden toen slechts Duitse termini. De nieuwe Hongaarse woorden zijn in het hele land verspreid en dat is de reden waarom de woordenschat van de ambachten niet in de diverse streektaalen verankerd was, maar meer in de pas geboren standaardtaal.

Dit feit is belangrijk als we even stilstaan bij de vermelde behoefte aan normalisatie: terwijl in Nederland en Vlaanderen wegens de territoriale verscheidenheid de traditionele vaktalen de stap naar een uniforme terminologie na de Tweede Wereldoorlog moesten doen, werden de Hongaarse vaktalen al in de negentiende eeuw met dit probleem geconfronteerd. De kwestie was hier minder een eenheid in de vaktaal te bereiken, dan wel de achterstand in de Hongaarse terminologie met een grote stap in te halen en de vreemde (= Duitse) termini door Hongaarse equivalenten te vervangen. Het is van belang hier op te merken dat het probleem van de nieuwe (en uniforme) termini aan het in die tijd moderne nationalisme, dat wil zeggen nationaal gevoel, gekoppeld was.

Na de Tweede Wereldoorlog brachten de technisch-industriële ontwikkeling en de specialisatie in de wetenschappen ook in Hongarije een groot aantal nieuwe vaktalen met zich mee. De oude ambachten en beroepen verloren ook hier veel beoefenaars, vaak zijn ze helemaal verdwenen. Een verschil met de Nederlandse en Vlaamse ontwikkeling is uit het feit voortgevloeid dat Hongarije deel ging uitmaken van het zogenaamde 'Oostblok'.

Binnen het Blok ontwikkelde zich immers een speciale overheids- en openbare taal. Bepaalde beroepen als *ijzersmelter*, *draaiier*, *mijnwerker*, *boer* namen een bevoorrechte positie in terwijl andere (al de intellectuele beroepen) als verdacht werden beschouwd. Als absoluut voorbeeld golden wetenschap en technische prestaties van de Sovjet-Unie en in mindere mate die van de DDR. In deze landen hebben Hongaarse studenten massaal gestudeerd. De internationale contacten werden sterk beperkt en onder controle gehouden. Ook de vakliteratuur sijpelde slechts gefilterd door. In zo'n situatie kon er natuurlijk van de ontplooiing van een hightech samenleving en een daarbij behorend talig apparaat geen sprake zijn.

Na de omwenteling in 1989 evolueerde de samenleving gezwind naar globalisering. Hoewel de woordenschat van de algemene taal zich ook razendsnel uitbreidde, kon die de toename van de vakwoordenschat niet bijhouden. Zoals tijdens de Verlichting het Duits betekent in onze tijd volgens sommige linguïsten het Engels een gevaar voor de Hongaarse vakterminologie (Grétsy, 2002). Vaak worden promotieonderzoeken, zelfs die met een

specifiek Hongaarse problematiek alleen maar in het Engels gepubliceerd omdat ze in het buitenland een breder publiek vinden. Er komen in het hoger onderwijs toestanden voor vergelijkbaar met die waarin men in de 19de eeuw verandering wilde brengen (É. Kiss, 2002, 202). Sommigen spreken al van de behoefte aan een tweede Taalherziening.

De kenmerken van de vaktalen

De kenmerken van de technisch-wetenschappelijke taal zijn in de twee talen bijna dezelfde: langere samenstellingen en preciserende tussenzinnen, meer voegwoorden en verwijzingen dan in de algemene taal (als gevolg van het streven naar volledigheid, exactheid en eenduidigheid) meer naamwoordstijl en in het Nederlands ook meer passiefconstructies dan in de algemene taal, als streven naar objectiviteit en neutraliteit. Uitroepen, tussenwerpsels en het persoonlijk voornaamwoord *ik* daarentegen treft men er bijna nooit aan (zie ook Janssens, 1995, 22).

Szabó (2001) is er van overtuigd dat auteurs die hun onderzoek in vaktalige termen formuleren meer succes boeken dan hun vakgenoten met belangrijker onderzoeksresultaten, geformuleerd in een minder vaktalige vorm.

Moderne vaktalen en terminologie

Door de technisch-industriële ontwikkeling en de specialisatie in de wetenschappen zijn een groot aantal nieuwe vaktalen ontstaan, wat ook meer woordenboeken oplevert. Onze kennis in de natuurwetenschappen verdubbelt zich grofweg om de acht jaar. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de activiteiten op terminologisch gebied exponentieel toegenomen als gevolg van (onder meer) de volgende factoren (gegevens volgens UNESCO):

a) Toename van het aantal onderzoekers op mondiaal niveau van ongeveer 1000 onderzoekers in 1800 tot 100.000 onderzoekers in 1900 en 1.000.000 onderzoekers in 1950. Over het aantal onderzoekers in 2000 heb ik helaas geen gegevens gevonden, maar naar schatting moeten het er meer dan 3.000.000 zijn.

b) Toename van het aantal vaktalen van ongeveer 60 in 1950 tot meer dan 200 heden ten dage, met een bestand van waarschijnlijk meer dan 50 miljoen begrippen in wetenschap en technologie met een jaarlijkse toename van 5-15 % overeenkomstig de toename van de menselijke kennis (Sonneveld, 1998).

Sommige vakgebieden worden jaarlijks met talloze begrippen en termen uitgebreid of de oude termen worden gewijzigd. Voor die domeinen worden regelmatig geactualiseerde lexica samengesteld met de nieuwe terminologie.

Volgens Janssens (1995, 30) heeft een enquête in België in de jaren '90 aangetoond dat niet minder dan 70 % van de bevolking op de hoogte wenst te worden gehouden van de vooruitgang in wetenschap en techniek.

Sommige vakgebieden of hun praktische toepassingen zijn zo sterk in het dagelijks leven aanwezig (computers b.v.), dat de betrokken leek eigenlijk verplicht is zich daarover te informeren als hij op een efficiënte manier aan het maatschappelijk verkeer wil deelnemen.

Ons tijdperk wordt gekarakteriseerd door een zeer intensieve internationale communicatie en uitwisseling, ook in de diverse vak- en wetenschapsdomeinen (congressen, researchprojecten, vakbladen). Deze internationale communicatie stimuleert enerzijds de invoering van een gemeenschappelijke taal en doet anderzijds de behoefte groeien aan goede vertalende woordenboeken. De vaktaalwoordenboeken hebben door middel van de informatisering een belangrijke vernieuwing ondergaan. Elektronische terminologieverwerking is in de laatste decennia noodzakelijk geworden. Het totale aantal vaktaalwoorden moet volgens schattingen niet ver van de 10 miljoen liggen en er is een jaarlijkse aangroei met enkele honderdduizenden eenheden. De informatisering van vakbestanden – in het Nederlandse taalgebied gestart in de jaren '70 en in Hongarije eind jaren '80 – bood een oplossing voor de beperkingen van de gedrukte lexica. Elektronische vaktaalwoordenboeken hebben een enorme opnamecapaciteit en bieden de mogelijkheid om termen aan het bestand toe te voegen of te schrappen. Ze kunnen ook worden ingeschakeld in automatische of interactieve vertaalsystemen. Geen wonder dat het initiatief tot het aanleggen van terminologiebanken vaak uitgegaan is van vertaalcentra.

De meest geavanceerde bank is de door de Europese Commissie ontwikkelde Eurodicautom (European Automated Dictionary). Het is een online databank met wetenschappelijke en technische terminologie in de officiële Europese talen. In het Nederlands bevatte de databank in de jaren '90 meer dan 280.000 termen (Janssens, 1995, 31). De gegevens van het Eurodicautom worden aan de gebruikers via het internet aangeboden.

Terminologiewerk aan hogescholen en universiteiten

Zoals ik als resultaat van een rondvraag heb vernomen, wordt het vak terminologie in Vlaanderen en in Nederland meestal aan vertaalopleidingen aan hogescholen gegeven: de Erasmus Hogeschool Brussel, de Lessius Hogeschool en in het Hoger Instituut voor Tolken en Vertalers in Antwerpen en de Hogeschool Gent. Deze instellingen beschikken ook over verschillende eigen termenbanken. Deze banken bevatten de terminologie die door studenten voor hun afstudeerscripties werd verzameld en beschreven. Vaak werken de hogescholen met universiteiten samen wat voor het onderzoek en het organiseren van congressen heel praktisch is (bijvoorbeeld EHB en VUB, Lessius Hogeschool en de K.U. Leuven). Aan de Nederlandse universiteiten heb ik alleen maar aan de Vrije Universiteit Amsterdam een Master in terminologie gevonden. Samen met lexicologie is het studiepakket *Terminologie* in eerste instantie op studenten gericht die een vreemde taal studeren, maar geen docent willen worden.

In Hongarije worden de studierichtingen vertalen en tolken meestal als postgraduale studies aan universiteiten aangeboden. Terminologie maakt hier deel uit van de opleiding. Een apart vak Terminologie heb ik aan de Berzsényi Hogeschool in Szombathely gevonden waar in het kader van een Europees project ook onderzoek op hoog niveau wordt verricht.

Aan diverse universiteiten wordt Vaktaal als optie binnen bepaalde opleidingen aangeboden, bijvoorbeeld de taal van de economie in Pécs of de agrarische taal in Gödöllő. Met het invoeren van het Bachelor/Master systeem vanaf het jaar 2006 plannen steeds meer opleidingen een vertaalopleiding.

De verschillende projecten van de EU, met name Leonardo en Socrates, geven aan het Hongaarse hoger onderwijs steeds meer kansen voor samenwerking met partners in de andere EU-lidstaten.

Onderzoek en terminologisch werk

Op mijn vraag wat de recente problemen van de terminologie in het Nederlandse taalgebied zijn, noemde professor Willy Martin van de VU Amsterdam de volgende zaken:

A) representatie (wat zijn vaktermen, hoe onderscheiden ze zich van niet-vaktermen, hoe representeert men ze?)

B) acquisitie (hoe komt men aan termen, hoe ontstaan nieuwe, welke procedures worden daarvoor gebruikt, hoe haalt men ze bijvoorbeeld uit een corpus, welk gereedschap is daarvoor het meest geschikt?)

C) applicatie (welke termenbanken hebben terminologen, vertalers en/of domeindeskundigen nodig, is het mogelijk om een 'multi-user'-'multi-purpose'-termenbank te maken?)

Momenteel werkt men aan een termenextractor, een model-databank overheidsterminologie, en aan een bepaald project: het Leerwoordenboek Zakelijk Nederlands (samen met dr. Ph. Hiligsman uit Louvain-la Neuve).

Conclusie en verdere vraagstellingen

Na de Tweede Wereldoorlog brachten de technisch-industriële ontwikkeling en de specialisatie in de wetenschappen in beide taalgebieden een groot aantal nieuwe vaktalen met zich mee. Sommige vakgebieden worden jaarlijks met talloze begrippen en termen uitgebreid of de oude termen worden gewijzigd. Voor die domeinen worden regelmatig geactualiseerde lexica samengesteld met de nieuwe terminologie.

Wegens een verschillende historische achtergrond en ontwikkeling was het de belangrijkste taak in Hongarije een eigen algemene- en vaktaal te ontwikkelen en nu, 150 jaar later, lijkt het probleem te zijn de eigen vaktaal te bewaren. In Nederland en in Vlaanderen was het probleem van andere aard: de oude ambachtstalen en de agrarische terminologie waren stevig in de diverse streektalen verankerd en door de verwevenheid met de dialecten was de terminologie van de traditionele vaktalen regionaal vaak sterk gedifferentieerd. Voor ondubbelzinnige communicatie was het van groot belang de moderne vaktalen te normaliseren. Janssens (1995) maakt geen verschil tussen de Vlaamse en de Nederlandse situatie maar ik vermoed dat de ontwikkeling van de eigen vakterminologie ook in Vlaanderen niet helemaal moeiteloos is verlopen.

De economische en maatschappelijke achterstand heeft Hongarije tot op vandaag nog niet helemaal verwerkt: dat is te zien aan de afstand in de elektronische terminologiedatabanken en het tekort in de instellingen van hoger onderwijs aan de nodige apparatuur en programma's voor de elektronische corpora. Het feit dat de verschillende projecten van de EU, met name Leonardo en Socrates, steeds meer kansen geven aan de Hongaarse instellingen van het hoger onderwijs voor samenwerking met partners uit de andere EU lidstaten geven echter reden tot optimisme.

De vragen die na de beschouwing van deze problematiek in mij zijn opgekomen hangen nauw met deze samenwerking samen. Heeft het wel zin onder de kleine talen zoals het Nederlands, het Hongaars, het Tsjechisch, het Noors enzovoort terminologiebestanden te ontwikkelen of moet dat alleen in een binaire richting gebeuren met het Engels als lingua franca?

Daarbij komt de vraag welke rol de vakgroepen Neerlandistiek in het onderwijs en onderzoek van de vaktaal en -terminologie kunnen spelen. Mogelijke antwoorden op deze vragen zullen nog veel discussie onder vakgenoten losmaken en vormen in de nabije toekomst een grote uitdaging voor de opleidingen.

É. Kiss, K. (2002). Mi legyen a magyar nyelvészet Széchenyi-programja? *Magyar Tudomány* 2002/2. 198-202.

Grétsy, L. (2002). A szaknyelvek megújításáért. *Magyar Nyelvőr*. 275-283.

Janssens, G. (1995). De Nederlandse vaktalen in de twintigste eeuw: evolutie, lexicografie, onderzoek, normalisatie. In *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij* 49, 20-35.

Sonneveld, Helmi B. (1998). "*Babylonische*" Normalisatie.

<http://www.nkn.nl/Dutch/archief/sonneveld.htm>

Szabó, I. M. (2001). A magyar szaknyelvi kommunikációs kultúra az ezredfordulón. *Magyar Tudomány*, 739-752.

Márta Kántor-Faragó: 'Ze was boos op me. Omdat ik geen poes meer was.'

Causaliteit in *Minoes* en in de Hongaarse vertaling daarvan

Márta Kántor-Faragó (DE)

Annie M.G. Schmidt (1911-1995) is in Hongarije voor het eerst in de vertaling van Kata Damokos (1948-2004) verschenen. *Minoes* (1970) het verhaal van een vrouw die vroeger een poes was en later een gewoon meisje wordt, heeft Kata Damokos in 2001 voor Hongaarse kinderen in hun moedertaal 'toegankelijk' gemaakt in de vorm van een prachtige vertaling. Sindsdien zijn er geen vertalingen meer van Nederlands bekendste kinder- en jeugdliteratuurschrijfster in onze taal verschenen.

Causaliteit

Causaliteit speelt op alle terreinen van ons dagelijkse leven een belangrijke en vanzelfsprekende rol. Verhagen (2004) zegt dat er twee fundamentele manieren zijn waarop mensen verbanden leggen in hun conceptualisering van ervaring en kennis. Dat zijn: (1) 'causaliteit': het ene (aspect van een) gebeuren (evt. representatie van een gebeuren) wordt geconceptualiseerd als causaal afhankelijk van het andere; (2) 'subjectiviteit': de representatie van een (aspect van een) gebeuren wordt geconceptualiseerd als afhankelijk van een conceptualiserend subject (waardoor eventueel verschillende representaties toegewezen kunnen worden aan verschillende 'mentale ruimtes').

Causaliteit kan in alle talen door verschillende middelen worden weergegeven (bijvoorbeeld door werkwoorden, voegwoorden of bijwoorden); we zijn echter ook in staat om causale verbanden zonder expliciete uitdrukking te 'reconstrueren'. Sinds de jaren zeventig is causaliteit een interessant thema geworden in de taalkunde. Er zijn talrijke publicaties verschenen over Engelse, Duitse en Nederlandse causale voegwoorden. De Hongaarse causale voegwoorden zijn tot nu toe minder onderzocht en pogingen met parallelle corpora te werken zijn ook in de genoemde talen uitermate zelden. In dit artikel besteed ik aandacht aan Nederlandse en Hongaarse causale voegwoorden. Dit betekent dat causale werkwoorden en causale bijwoorden hier buiten beschouwing worden gelaten.

Causale voegwoorden in grammatica's

Uitgangspunt van mijn onderzoek zijn twee grammatica's: *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (1997, afgekort als ANS, elektronische versie) en *Magyar nyelvtan* (Hongaarse grammatica 2004, afgekort als MNY) van R. Hegedűs. In de ANS (hoofdstuk 'Het voegwoord') worden causale voegwoorden als volgt gecategoriseerd: er is één nevenschikkend causaal voegwoord, alle andere zijn onderschikkend.

(1) Ik blijf binnen, *want* het regent.

Het voegwoord *want* verbindt taalelementen waarvan het tweede het eerste verklaart of verantwoordt. De verklaring of verantwoording die het tweede element bevat, kan bestaan in het noemen van een motief, een reden, een oorzaak, enzovoort, voor wat in het eerste lid wordt omschreven.

Onderschikkend zijn dus *omdat*, *doordat*, *aangezien*, *daar*, *vermits* (*dewijl*, *doordien*, *naardien*, *nademaal*, *overmits*, *wijl*), *door*, *met* en *dat*.

De ANS maakt gebruik van de overkoepelende term 'voegwoorden van causaliteit'. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen voegwoorden van oorzaak en voegwoorden van reden:

Allereerst zijn de categorieën 'oorzaak' en 'reden' niet altijd gemakkelijk uit elkaar te houden; meermalen is een bepaalde zin ook voor twee interpretaties vatbaar. Verder blijkt *omdat* door vrijwel alle taalgebruikers zowel redengevend als oorzaakaanduidend gebezigd te worden, terwijl *doordat* veel minder voorkomt dan *omdat*.

De ANS maakt wel een verschil tussen min of meer gebruikelijke en formeel-archaïsche causale voegwoorden. *Omdat*, *doordat* en *aangezien* zijn de meest frequente causale voegwoorden van de standaardtaal. *Omdat* is redengevend én oorzaakaanduidend, *doordat* is oorzaakaanduidend, *aangezien*, *daar* en *vermits* zijn redengevend. Formeel-archaïsch zijn *dewijl*, *doordien*, *naardien*, *nademaal*, *overmits* en *wijl*. In de ANS vinden we volgende voorbeeldzinnen ter illustratie daarvan:

- (2a) De rector had besloten de school tijdens de morgenpauze te sluiten, *omdat* het verbod was overtreden.
- (2b) De rector had besloten de school tijdens de morgenpauze te sluiten, *aangezien* het verbod was overtreden.
- (2c) De rector had besloten de school tijdens de morgenpauze te sluiten, *doordat* het verbod was overtreden. (uitgesloten)
- (3a) Deze schuld was ontstaan *omdat* de voetbalclub al jarenlang geen vermakelijkheidsbelasting betaald had.
- (3b) Deze schuld was ontstaan *doordat* de voetbalclub al jarenlang geen vermakelijkheidsbelasting betaald had.
- (3c) Deze schuld was ontstaan *aangezien* de voetbalclub al jarenlang geen vermakelijkheidsbelasting betaald had. (twijfelachtig)

De voorzetsels *door* en *met* gevolgd door een beknopte bijzin met *te* kunnen ook een 'doordat-relatie' uitdrukken:

- (4) *Door* de spijker voortdurend heen en weer te bewegen, kreeg ik hem ten slotte uit het hout.
- (5) *Met* zo op te treden heb je alle krediet verspeeld.

Het laatste causale voegwoord van deze groep is het redengevende *dat* dat de aanleiding uitdrukt tot een voorafgaande vraag of opmerking.

- (6) Ben je ziek, *dat* je zo bleek ziet?
- (7) Hij heeft zeker op zijn kop gehad, *dat* hij zo sip kijkt.
- (8) Lust je dit niet, *dat* je je bord niet leeg eet?
- (9) Ze komt zeker nog terug, *dat* ze het licht heeft laten branden.

Een interessant verschijnsel is dat *dat* in deze functie niet door een ander onderschikkend voegwoord vervangen kan worden. Soms is het wel mogelijk om in plaats van *dat* *want* te gebruiken.

Daar is formeel, *vermits* is regionaal gebonden; ook *waar* komt in formeel-ambtelijk taalgebruik voor.

(10) *Daar* deze vogels grote, krachtige poten hebben, worden ze grootpoothoenders genoemd.

(11) *Vermits* het regent, ga ik niet uit.

(12) *Waar* de toestand nog zorgwekkend is, meent de minister dat de bezuinigingsmaatregelen voorlopig gehandhaafd moeten blijven.

Ook het voegwoord *als* kan twee zinnen causaal met elkaar verbinden:

(13) *Dik als hij was, kon hij niet door de nauwe opening* (= 'Omdat hij zo dik was...')

Na deze descriptieve beschrijving van de mogelijkheden is het min of meer feit dat zowel in gesproken als in geschreven taalgebruik voornamelijk twee voegwoorden gebruikt worden: het nevenschikkende *want* en het onderschikkende *omdat*. Ook de vertaalkundige literatuur van de afgelopen dertig jaar houdt zich meestal bezig met deze voegwoorden (De Vries, 1971, Degand, 1998, Verhagen, 2001). Sommige auteurs bekijken ook andere relaties, bijvoorbeeld de *omdat-want-aangezien* (Van Belle, 1989, Pit, 2003), de *doordat-omdat* (De Rooij, 1982) of de *doordat-omdat-want* verhouding (Pit & Pander Maat & Sander, 1997). De ANS bespreekt ook het gebruik van *omdat* en *want*.

want* en *omdat*; *want* vs. *omdat

Het nevenschikkende *want* verbindt gelijkwaardige taalelementen; in de praktijk zijn dit vrijwel uitsluitend twee hoofdzinnen. Hiermee hangt samen dat *want* meestal voorafgegaan wordt door een (min of meer duidelijke) pauze, in geschreven taal aangeduid door een komma. (Een betrekkelijk lange pauze, in geschreven taal aangeduid door een dubbele punt of puntkomma, maakt *want* zelfs overbodig.) Het voegwoord *want* kan ook een nieuwe volledige zin openen, in geschreven taal aangeduid door een hoofdletter na een punt.

(14) Feta wordt van geitenmelk gemaakt. *Want* dat wilde je toch weten.

(15) Waar en wanneer ben je geboren? *Want* ik moet dit formulier invullen.

(16) Wie heeft Napoleon verslagen bij Waterloo, of heb je dat nog niet geleerd? *Want* ik kan me voorstellen dat jullie leraar niet erg opschiet met zo'n stelletje zwakbegaafden.

(17) Zijn ze thuis? *Want* jij kent ze zo goed.

(18) Wordt feta van geitenmelk gemaakt? *Want* er zijn hier zo weinig koeien.

Meestal komt *want* echter in tweeledige zinnen voor. Er zijn geen beperkingen op de soorten zinnen in het eerste lid, behalve gewone mededelingen zijn hier ook vragen, bevelen enzovoort mogelijk:

(19) Kom je vanmiddag een uurtje met me praten? *Want* ik voel me zo eenzaam.

(20) Ga naar boven, *want* ik wil werken.

In de ANS vinden we volgende definitie van *omdat*:

Het onderschikkende *omdat* verbindt ongelijkwaardige taalelementen, namelijk een rompzin en een daarvan afhankelijke bijzin. Grammaticaal gezien is de bijzin een bepaling van causaliteit in de (door rompzin en bijzin gevormde) samengestelde zin. De positie van het deel (de bepaling van causaliteit) ten opzichte van het geheel (de

samengestelde zin) kan echter meer óf minder zelfstandig zijn. In het eerste geval wordt *omdat* voorafgegaan door een pauze (zoals *want*), in het tweede geval niet. De taalkundigheid enigszins schematiserend kunnen we dus een onderscheid maken tussen 'omdat met pauze' en 'omdat zonder pauze'.

De ANS illustreert de overeenkomsten en de verschillen in betekenis tussen *want* en *omdat* (met en zonder pauze, aangeduid door een komma) aan de hand van positieve en negatieve zinnen, die afgezien van de voegwoorden gelijkkluidend zijn:

(21) We blijven in het hotel, *want* het regent.

(22) We blijven in het hotel, *omdat* het regent.

(23) We blijven in het hotel *omdat* het regent.

(21a) We blijven niet in het hotel, *want* het regent (en we blijven niet naar de regen zitten kijken).

(22a) We blijven niet in het hotel, *omdat* het regent (en we blijven niet naar de regen zitten kijken).

(23a) We blijven niet in het hotel *omdat* het regent (maar om een andere reden).

Dit verschil is te verklaren met het bereik van de negatie. Volgende omschrijvingen zijn ook mogelijk:

(23b) Niet *omdat* het regent blijven we in het hotel. (*niet omdat* op de eerste zinsplaats)

(23c) Niet *vanwege* de regen blijven we in het hotel.

(23d) We blijven niet *vanwege* de regen in het hotel.

De ANS maakt verder een verschil tussen zinnen waarin het eerste lid als uitspraak wordt verantwoord en zinnen waarin het eerste lid verantwoord wordt wat de zinsinhoud betreft.

(24a) Feta wordt van geitenmelk gemaakt. *Want* dat wilde je toch weten.

(25a) Waar en wanneer ben je geboren? *Want* ik moet dit formulier invullen.

(26a) Betaal de rekening nou maar, *want* de dienst wordt ongeduldig.

De spreker duidt hier bijvoorbeeld de zinvolheid van zijn uitspraak in een bepaalde situatie aan. Deze zinnen zijn uitsluitend met *want* mogelijk. Door een explicatie is echter ook *omdat* bruikbaar:

(24b) Ik zeg dat feta van geitenmelk gemaakt wordt, *omdat* je dat wilde weten.

(25b) Ik vraag je waar en wanneer je geboren bent, *omdat* ik dit formulier in moet vullen.

(26b) Ik dring erop aan dat je de rekening betaalt, *omdat* de dienst ongeduldig wordt.

In andere gevallen wordt de redelijkheid van een uitspraak verantwoord:

(27a) Wordt feta van geitenmelk gemaakt? *Want* er zijn hier zo weinig koeien.

(28a) Ursula is niet thuis, *want* er brandt geen licht.

(29a) Schilder maar madonna's, *want* abstract is hier niet in trek.

Door volgende omschrijvingen wordt de betekenis duidelijker:

(27b) Ik kan redelijkerwijs vragen of feta van geitenmelk gemaakt wordt *omdat* hier zo weinig koeien zijn.

(28b) Ursula is niet thuis; dat kan ik redelijkerwijs zeggen *aangezien* er geen licht brandt.
(29b) Ik kan je redelijkerwijs aanraden madonna's te schilderen, *aangezien* abstract hier niet in trek is.

In dit andere type zinnen wordt de inhoud verantwoord:

(30a) Ik kan je redelijkerwijs aanraden madonna's te schilderen, *aangezien* abstract hier niet in trek is.

(31a) Frits was boos, *want* ze hadden een andere begrafenisondernemer gekozen.

(32a) Ik kon niet meer fotograferen, *want* de lens was gebroken.

Deze zinnen zijn met *omdat* (met pauze) ook mogelijk:

(30b) Chamberlain ging naar München, *omdat* hij wilde onderhandelen met de Nazi's.

(31b) Frits was boos, *omdat* ze een andere begrafenisondernemer gekozen hadden.

(32b) Ik kon niet meer fotograferen, *omdat* de lens gebroken was.

Met *omdat* (zonder pauze) hebben we echt met een betekenisverschil te maken dat door negatieve uitspraken duidelijk wordt:

(33a) Chamberlain ging niet naar München, *want* hij wilde onderhandelen met de Nazi's (en dat was in München niet mogelijk).

(33b) Chamberlain ging niet naar München, *omdat* hij wilde onderhandelen met de Nazi's (en dat was in München niet mogelijk).

(33c) Chamberlain ging niet naar München *omdat* hij wilde onderhandelen met de Nazi's (maar om een andere reden).

***hiszen (hisz), mert, mivel, tudniillik en ugyanis* – causale voegwoorden in het Hongaars**

In MNY worden de causale voegwoorden als volgt gecategoriseerd:

Hiszen (hisz) verbindt zinsdelen of zinnen met elkaar. Dit voegwoord heeft een verklarend karakter. Het tweede lid geeft een verklaring aan die eigenlijk voor iedereen bekend is.

(34) Miért akarsz pulóvert venni, *hiszen* van már tizenkettő a szekrényben!

(Waarom wil je een trui kopen? Er liggen er *toch* al twaalf in de kast!)

Hisz komt tegenwoordig bijna uitsluitend in literair taalgebruik voor. Veel frequenter is het voegwoord *mert*. Door *mert* wordt een oorzaak-gevolg relatie uitgedrukt. *Mert* verbindt ook zinsdelen of zinnen met elkaar.

(35) Megfázott, *mert* hideg vizet ivott.

(Hij is verkouden, *omdat* hij koud water heeft gedronken.)

(36) – Miért sietsz ennyire? – *Mert* fázom.

(Waarom haast je je zo? – *Omdat* ik het koud heb.)

Het tweede lid leidt hier de oorzaak in.

Het derde voegwoord is *mivel*. *Mert* en *mivel* zijn eigenlijk elkaars synoniemen. In de MNY vinden we dezelfde voorbeeldzin:

- (37) Megfázott, *mivel* hideg vizet ivott.
 (Hij is verkouden, *omdat* hij koud water heeft gedronken.)
 (38) – Miért sietsz ennyire? – *Mivel* fázom.
 (Waarom haast je je zo? – *Omdat* ik het koud heb.)

Ook *tudniillik* verbindt zinsdelen of zinnen met elkaar. Het eerste lid geeft een gevolg aan, het tweede lid legt de oorzaak uit:

- (39) Nem fizették ki a munkadíjat, *tudniillik* még nem is adtam le a kész munkát.
 (Mijn werkloon is nog niet betaald, want ik heb het beëindigde werk nog niet afgegeven.)

Het laatste voegwoord is *ugyanis*. In het geval van *tudniillik* en *ugyanis* is er ook een synonieme relatie:

- (40) Nem fizették ki a munkadíjat, *ugyanis* még nem is adtam le a kész munkát.
 (Mijn werkloon is nog niet betaald, want ik heb het beëindigde werk nog niet afgegeven.)

Tudniillik wordt echter minder vaak gebruikt in mondeling taalgebruik.

De MNY illustreert de uitdrukingsmogelijkheden van causale relaties met volgende voorbeelden:

- (41) Kati beteg. Nem megy iskolába. – twee zelfstandige (hoofd)zinnen
 (Kati is ziek. Ze gaat niet naar school.)
 (42) Kati beteg, *ezért* nem megy iskolába. – nevenschikkend-concluderend
 (Kati is ziek, *daarom* gaat ze niet naar school.)
 (43a) *Azért/amiatt* nem megy Kati iskolába, *mert* beteg. – onderschikkend-redengevend
 (Kati gaat niet naar school, *omdat* ze ziek is.)
 (43b) Kati *azért/amiatt* nem megy iskolába, *mert* beteg. – onderschikkend-redengevend
 (Kati gaat niet naar school, *omdat* ze ziek is.)
 (44) *Mivel* Kati beteg, (*azért*) nem megy iskolába. – onderschikkend-redengevend
 (*Omdat* Kati ziek is, gaat ze niet naar school.)
 (45) *Minthogy/merthogy* Kati beteg/beteg Kati, nem megy iskolába. – onderschikkend-redengevend
 (*Omdat* Kati ziek is, gaat ze niet naar school.)
 (46) Kati beteg, *ennélfogva* nem megy iskolába. – nevenschikkend-verklarend
 (Kati is ziek, *daardoor* gaat ze niet naar school.)
 (47) Kati beteg, *ennek következtében* nem megy iskolába. – nevenschikkend-verklarend
 (Kati is ziek, *als gevolg daarvan* gaat ze niet naar school.)
 (48) Kati beteg, *így* nem megy iskolába. – nevenschikkend-concluderend
 (Kati is ziek, *daarom* gaat ze niet naar school.)
 (49) Kati beteg, *tehát* nem megy iskolába. – nevenschikkend-concluderend
 (Kati is ziek, *dus* ze gaat niet naar school.)
 (50) Kati nem megy iskolába, *hiszen* beteg. – nevenschikkend-verklarend
 (Kati gaat niet naar school, *want* ze is ziek.)
 (51) Kati nem megy iskolába, *ugyanis* beteg. – nevenschikkend-verklarend
 (Kati gaat niet naar school, *want* ze is ziek.)
 (52) Kati nem megy iskolába, *tudniillik* beteg. – nevenschikkend-verklarend
 (Kati gaat niet naar school, want ze is ziek.)

Corpusanalyse

Aanleiding van deze analyse is een artikel van Vass (2004). Vass bekijkt impliciete en expliciete causaliteit in de volgende voorbeeldzinnen:

(53) A fiam nem tudott ma iskolába menni. Megfázott.
(Mijn zoon kon vandaag niet naar school. Hij is verkouden.)

In dit voorbeeld is de samenhang tussen de twee hoofdzinnen duidelijk.

In voorbeeld (54) is de situatie niet meer vanzelfsprekend:

(54a) A nagybátyám nem lottózott ezen a héten. Tegnap szürke bikával álmodott.
(Mijn oom speelde deze week niet in de loterij. Gisteren droomde hij van een grijze stier.)
(54b) A nagybátyám nem lottózott ezen a héten, mert tegnap szürke bikával álmodott.
(Mijn oom speelde deze week niet in de loterij, omdat hij gisteren van een grijze stier droomde.)

In (54a) kunnen we alleen een samenhang vermoeden. We willen namelijk geloven dat de tekst cohesief is. We weten hoe andere zinsparen werken en we weten ook dat bepaalde overtuigingen en bijgeloven de reden van een bepaalde handeling kunnen zijn. (54b) wordt door het voegwoord (explicatie) duidelijk. Vass maakt ons erop attent dat de (literaire) vertaler met explicatie voorzichtig moet omgaan. Mocht hij of zij goedgegelovig handelen en de interpretatie voor de lezer gemakkelijker willen maken, dan kan hij een betekenis impliceren die misschien wel mogelijk is in die context, maar die we niet als de enige behoeven te beschouwen.

In dit artikel wil ik de causale voegwoorden in samenhang met de gebruiksmogelijkheden in *Minoes* en in de Hongaarse vertaling *Macskák társasága* bekijken. Daarbij stel ik de volgende vragen:

- a, hoe wordt causaliteit in de brontekst uitgedrukt?
- b, hoe worden deze vormen in de doeltekst vertaald?

In *Minoes* staan 52 met een causaal voegwoord uitgedrukte relaties. Een derde van deze uitdrukkingen zijn *omdat*-uitdrukkingen:

omdat-corpus

De meeste *omdat*-uitdrukkingen kunnen in het Hongaars met *mert* vertaald worden. Dat kan goed geïllustreerd worden aan de hand van de volgende voorbeelden uit het corpus. Zowel in het *omdat*- als in het *want*-corpus is de oorspronkelijke typografie behouden; de cursiveringen van de voegwoorden zijn van mij:

(55a) ' [...] Niet dat ze een goeie naam heeft, het is een slons en een del. Maar ze weet veel, juist *omdat* ze door de hele stad sliert.' (2001a: 17)

(55b) – [...] Nem mintha valami jó híre lenne, sokat tudnék mesélni róla. De nagyon tájékozott, épp azért, *mert* annyit grasszál a városban. (2001b: 17)

(56a). 'Hij hoopte dat er een feest zou komen. Een jubileum. Maar nee.'
'Waarom komt er dan geen feest?'

'*Omdat* niemand het weet. Iedereen is het vergeten. [...]' (2001a: 26)

(56b) – És nagyon számított rá, hogy rendeznek neki egy jubileumi ünnepséget. De hát nem. – De hát miért nem?
– *Mert* senki nem tud a dologról. Mindenki elfelejtette... [...]' (2001b: 26)

(57a). Ze zat te praten met de Jakkepoes. De Jakkepoes heette zo, *omdat* ze groezelig was en rafelig en *omdat* ze meestal modderige poten had. (2001a: 28)

(57b) Loncsossal beszélgetett. Loncsost azért hívták Loncsosnak, *mert* koszos és tépett volt, a mancsai sárosak, a farka meg vékony és foszlott. (2001b: 29)

(58a) 'Het is alleen maar...' stamelde Minoes, '*omdat* ik hoop dat het vlugger zal gaan.' [...]' [...]' het katworden. [...]' (2001a: 38).

(58b) – Csak... csak... dadogta – Minna (sic!) – *mert* remélem, hogy így gyorsabban fog menni.
[...]
– [...] A macskává válás. [...]' (2001b: 40)

(59a) 'Ze kan met alle katten praten', zei Bibi, '*omdat* ze zelf een kat is geweest.' (2001a: 44)

(59b) – Minden macskával tud beszélni – mondta Bibi –, *mert* maga is macska volt. (2001b: 47)

(60a) Het komt allemaal *omdat* u te weinig met mensen omgaat. (2001a: 47)

(60b) Azért van ez az egész, *mert* túl keveset érintkezik emberekkel. (2001b: 50)

(61a) [...] Ze was boos op me. *Omdat* ik geen poes meer was. [...]' (2001a: 60)

(61b) – [...] Haragudott rám, *mert* már nem voltam cica. (2001b: 66)

(62a) De volgende morgen gaf Tibbe haar een pakje. 'Een cadeautje,' zei hij. '*Omdat* ik meer salaris heb gekregen.' (2001a: 62)

(62b) Tibbe másnap reggel egy kis csomagot adott neki.
– Ajándék –, mondta – *mert* felemelték a fizetésem. (2001b: 68)

(63a) 'Ik heb die handschoenen gekocht,' zei Tibbe, '*omdat* ik dacht: als u dan iemand krabt, dan komt het niet zo hard aan.' (2001a: 62)

(63b) – Azért vettem a kesztyűt – folytatta Tibbe –, *mert* arra gondoltam, hogy ha megkarmol is valakit, legalább nem tesz nagy kárt benne. (2001b: 68)

(64a) '[...]' En waarom hebben ze niets gezegd? '*Omdat* ze bang zijn voor meneer Ellemeet. [...]' (2001a: 106)

(64b) – [...] És miért nem szóltak semmi?
– *Mert* félnek Ellemeet úrtól. (2001b: 119)

(65a) 'Maar ik heb je geroepen *omdat* er buiten iemand op je staat te wachten.' (2001a: 125)

(65b) – [...] de igazából azért hívtalak, *mert* odakint vár rád valaki. (2001b: 139)

(66a) 'Ze was boos *omdat* er zoveel katten op het dak zaten.' (2001a: 128)

(66b) – Azért haragudott, *mert* annyi macska gyűlt össze a tetőn. (2001b: 143)

(67a) '[...]' Je was ook nog woedend *omdat* ik een koffertje en kleren meenam van de Vrouw. [...]' (2001a: 139)

(67b) – [...] Még azért is dühöngtél, *mert* elemeltem egy kis koffernyi ruhát az Asszonytól. (2001b: 154)

(68a) 'Maar het meest woedend was je *omdat* ik geen poes meer was. [...]' (2001a: 139)

(68b) – De a legdühösebb azért voltál, *mert* már nem vagyok cica. (2001b: 154)

(69a) 'Een hele nacht... een hele nacht ben ik voor je bezig. Eindelijk toen ik... met inzet van al mijn krachten en al mijn vernuft... vang ik een zeldzame boslijster. *Omdat* ik weet dat het je laatste kans is... *omdat* je mijn zuster bent en *kijk nou!*' (2001a: 143)

(69b) – Egész éjjel... egész éjjel csak a te kedvedért güriztem. És amikor végre sikerül minden erőm és leleményességem bevetésével megfognom ezt a ritka erdei rigót... *Mert* tudom, hogy ez az utolsó esélyed... *mert* a húgom vagy... és akkor tessék! (2001b: 159)

(70a) 'Alleen een paar handschoenen... dat is alles wat ze van me heeft gekregen... En dat

was enkel *omdat* ik bang was dat ze iemand zou krabben.' (2001a: 146)

(70b) Csak egy pár kesztyűt, semmi mást nem kapott tőlem... és azt is csak azért, *mert* félttem, hogy még megkarmol valakit. (2001b: 162)

In de vertaling van twee zinnen is *omdat* door *mivel* vertaald:

(71a) '*Omdat* het nog niet begonnen was zaten de mensen te praten [...].'

(71b) *Mivel* a műsor még nem kezdődött el, az emberek vidáman beszélgettek [...]

(72a) '*Omdat* ze haar bek vol boslijster had, kon ze niets zeggen maar in haar ogen stond te lezen: hoe heb ik 'm dat geflikt?'

(72b) *Mivel* a szája tele volt a rigóval, nem tudott beszélni, de a szeme azt mondta: hát nem remekül összehoztam?

De verklaring voor deze transformatie is de positie van *omdat* in de Nederlandse zinnen.

	<i>omdat</i>
<i>mert</i>	17 (89%)
<i>mivel</i>	2 (11%)
<i>hisz (hiszen)</i>	Ø
<i>ugyanis</i>	Ø
<i>tudniillik</i>	Ø
In totaal	19 (100%)

overzicht 1: het *omdat*-corpus

In vier andere voorbeelden is het causale verband omschreven. De eerste twee transformaties zijn veroorzaakt door het Nederlandse werkwoord 'komen', in de vorm van 'Het/dat komt *omdat*..'

(73a) Nee, de grote bron van al het nieuws was de Jakkepoes. Zij wist alles. Dat kwam vooral *omdat* ze een zwerfkat was en soepvlees wegkaapte bij alle lagen van de bevolking. (2001a: 35)

(73b) A legfőbb hírforrás Loncsos volt. Ő aztán igazán tudott mindent! *Ennek persze az volt az oka*, hogy – kóbor macska lévén – a lakosság minden rétegénél megfordult, amikor megpróbált egy kis levest lopni. (2001b: 36)

Schematisch uitgedrukt:

x *omdat* y = x-nek az az oka, hogy y (*de oorzaak van x is y*)

(74a) 'Haar snorren vielen uit... haar staart begon te verdwijnen... Het kwam allemaal *omdat* jullie allebei uit de vuilnisbak hadden gegeten van het instituut. [...]' (2001a: 61)

(74b) – [...] Kihullott a bajusza... a farka elkezdett eltűnni... szerinte *attól* van az egész, *hogy* mind a ketten beleettetek az intézet kukájába. (2001b: 67)

Schematisch: *x omdat y = attól x, hogy y (daardoor x is dat y)*

(75a) Hij had aan Minoes beloofd dat hij zou luisteren, maar *omdat* hij van deze man wel eens een trap had gekregen onder tafel, durfde hij niet zo best. (2001a: 90)

(75b) Megígérte ugyan Minnának, hogy hallgatózni fog, de ez az ember egyszer már alaposan belerúgott az asztal alatt, *hát* félt. (2001b: 102)

Schematisch: *omdat x, y = x, hát y (x nu y)*

(76a) '[...] *Omdat* hij zo kwaad was op Ellemeet is hij moedig geworden. [...]' (2001a: 131)

(76b) '[...] *Attól* lett bátor, *hogy* annyira megharagudott Ellemeetre. (2001b: 145)

Schematisch: *omdat x, y = attól y, hogy x (daardoor y dat x)*

want-corpus

In het corpus zijn 29 met *want* uitgedrukte causale verbanden te vinden. Het merendeel van deze uitdrukkingen kan ook met *mert* in het Hongaars vertaald worden:

(77a). '[...] Blijkbaar ga je enkel met katten om.' Tibbe zweeg, *want* het was waar. Hij was verlegen. (2001a: 8)

(77b) – [...] Biztosan csak macskákkal barátkozol.

Tibbe megint csak hallgatott, *mert* a főnöknek ebben is igaza volt. Szégyenlős. (2001b: 7)

(78a) 'Kom mee naar de keuken dan gaan we de visjes schoonmaken en opeten. Je krijgt een hele, Fluf. En misschien is het wel de laatste keer dat ik vis kan kopen. *Want* morgen word ik ontslagen. [...]' (2001a: 13)

(78b) – Gyere ki szépen a konyhába, akkor megtisztítjuk és megesszük a halacskákat! Ma este egy egész halat kapsz, Bolyhos. Lehet, hogy soha többet nem lesz pénzem halra. *Mert* holnap elbocsátanak. (2001b: 11)

(79a) Hij ging door met lezen, terwijl zijn vrouw de voordeur opendeed *want* er werd gebeld. (2001a: 43)

(79b) [...] és tovább olvasott. Az asszony meg ment ajtót nyitni, *mert* közben csöngettek. (2001b: 46)

(80a). Ze wilde aanbellen maar het hoefde niet *want* Bibi had de voordeur open laten staan. (2001a: 44)

(80b) Be akart csengetni, de erre nem volt szükség, *mert* Bibi nyitva felejtette a bejárati ajtót. (2001b: 48)

(81a) 'Ten eerste,' zei de deodorantkat, 'is de aardigste kantinejongen van de fabriek er zojuist uit getrapt. [...] Erg jammer *want* hij was altijd zo aardig voor me en aaide me iedere dag.' (2001a: 50)

(81b)– *Hát* először is – kezdte a dezodormacska – épp most rúgták ki a leghelyesebb konyhásfiút. [...] Nagyon sajnálom, *mert* olyan kedves volt hozzám. Minden nap megsimogatott. (2001b: 55)

(82a) Er stond een heel groepje mensen omheen. [...] Bibi stond er ook bij *want* de school was net uit. (2001a: 53)

- (82b) Egész csomó ember állt a fa körül. [...] Bibi is ott állt, *mert* épp befejeződött a tanítás. (2001b: 58)
- (83a) Net op tijd verborg ze zich achter de plantenbak, *want* de deur ging open en er kwamen twee mensen binnen. (2001a: 67)
- (83b) Az utolsó pillanatban ugrott be a virágállvány mögé, *mert* nyílt az ajtó, és két ember jött be. (2001b: 74)
- (84a) '[...] Meestal durf ik niet de tuinen in, *want* ze hebben een hond [...].' (2001a: 76)
- (84b) – [...] Oda legtöbbször nem merek bemenni, *mert* van egy kutyájuk. (2001b: 84)
- (85a) '[...] Hij blafte ontzettend maar ik trok me daar niks van aan, *want* hij kon toch niet bij me komen [...].' (2001a: 76)
- (85b) – [...] Rettenetesen ugatott, de én csak röhögtem rajta, *mert* tudtam, hogy úgysem tud kijönni. (2001b: 84)
- (86a) '[...] En ik had honger. *Want* met zes van die kroelende piepers blijf je hongerig, reken maar [...].' (2001a: 76)
- (86b) – [...] Én meg éhes voltam, *mert* az ember mindig éhes, ha hat ilyen izgó-mozgó, feneketlen bendőjű kölyke van. (2004b: 84)
- (87a) 'De haringman is omvergereden' [...]. [...] Alle katten zijn ernaartoe, *want* de haringen liggen zomaar op straat.' (2001a: 82)
- (87b) – A heringárust elütötték autóval [...]. – Az összes környékbeli macska odarohant, *mert* a heringek az utcán hevernek. (2001b: 91)
- (88a) 'Ik dacht dat het klaar was en ik soesde zo'n beetje in... *want* de zon scheen en je weet hoe dat dan gaat... als je op een richel zit...' (2001a: 86)
- (88b) – Először én is azt hittem, hogy ez minden, és egy kicsit elszundítottam... *mert* odasütött a nap, és tudod, hogy van az... ha a macska a párkányon ül... (2001b: 95)
- (89a) 'Toen gaf Ellemeet 'm een bankbiljet. Ik kon niet zien hoeveel het was. Maar vast wel ontzettend veel *want* m'n baas keek erg blij. [...].' (2001a: 89)
- (89b) – Aztán Ellemeet a markába nyomott egy bankót. Nem láttam, mennyi volt, de nagyon sok lehetett, *mert* a gazdám csupa mosoly lett. (2001b: 100)
- (90a) '[...] Nou, dan is het zeker verdwenen met de caravan, naar de sloop. *Want* die ouwe caravan is immers naar de sloop!' (2001a: 94)
- (90b) – [...] No, akkor annak annyi, *mert* a bontóba került a lakókocsival együtt. (2001b: 106)
- (91a) Een klagende jammerende kattenkreet klonk over het parkeerterrein, maar niemand hoorde het *want* de radio van het tankstation speelde. (2001a: 95)
- (91b) A parkolót betöltötte a hangos, siránkozó macskanyávogás, de senki nem hallotta, *mert* a benzinkútnál most is szólt a rádió (2001b: 107)
- (92a) '[...] Ik had willen vragen of je daar een stukje over wou schrijven. Maar ik weet niet of ik jou de juiste persoon vind...' 'Het kan ook niet meer,' zei Tibbe. '*Want* ik ben niet meer bij de krant.' (2001a: 108)
- (92b) – [...] És meg akartalak kérni, hogy írj egy kis tudósítást. De most már nem tudom, hogy te vagy-e a megfelelő ember...
– Nem is tehetném – mondta Tibbe –, *mert* már nem vagyok az újságnál. (2001b: 120)
- (93a) '[...] Wou u mij beledigen, zoals u die keurige meneer Ellemeet belasterd hebt in de krant? *Want* ik heb het wel gelezen! [...].' (2001a: 109)
- (93b) – [...] Engem is meg akar sérteni, ahogy azt a tisztességes Ellemeet urat is megrágalmazta az újságban? *Mert* igenis olvastam a cikkét. (2001b: 121)
- (94a) Het zaaltje was stampvol *want* meneer Smit was erg geliefd en hij kon boeiend vertellen. (2001a: 119)
- (94b) A kisterem dugig megtelt, *mert* Smit úr nagyon népszerű volt, és roppant érdekesen tudott beszélni. (2001b: 132)
- (95a) '[...] Ik heb geen sigaretten *want* ik rook niet, maar wilt u misschien een pepermuntje?'

(2001a: 129)

(95b) – [...] Cigaretám nincs, *mert* nem dohányzom, de megkínálhatnám esetleg egy mentolos cukorkával? (2001b: 143)

(96a). 'Aardige jonge poesjes heb je,' zei meneer Van Dam. 'Ik zou er graag eentje van hebben.' 'O dat kan als ze wat groter zijn,' zei Tibbe.

'Nee, het kan niet. *Want* mijn vrouw houdt niet van katten.' (2001a: 129)

(96b) – Aranyos kiscicáid vannak – folytatta Van Damme úr. – Szívesen elfogadnék egyet. – Semmi akadály, ha kicsit nagyobbak lesznek – válaszolta Tibbe.

– De, van akadály, *mert* a feleségem nem szereti a macskákat (2001b: 143 f)

(97a) '[...] Laten we hopen dat je dat voortaan niet meer doet. Tibbe keek op. 'Voortaan?' vroeg hij. 'Ja, *want* ik hoop dat je weer gewoon wil doorgaan bij ons aan de krant. [...]' (2001a: 130)

(97b) – [...] De reméljük, ez a jövőben nem fog többet előfordulni.

– A jövőben?

– Igen. *Mert* remélem, hogy továbbra is itt akarsz dolgozni az újságnál. (2001b: 144)

(98a) '[...] Je bent net als die vrouw van me. Die vrouw van *ons*, *want* het was vroeger jouw vrouw ook. [...]' (2001a: 144)

(99b) – [...] Ugyanolyan vagy, mint az asszonyom. Mint az asszonyunk, *mert* régebben a tied is volt. (2001b: 159)

(100a) 'Ik wou zo graag ontbijten, Tibbe. Met een heel blikje sardines. En daarna ga ik het dak op. *Want* de Jakkepoes wil me even onder vier ogen spreken, zegt ze.' (2001a: 149)

(100b) – Tibbe, úgy szeretnék reggelizni. Egy egész doboz szardíniát. És utána ki kell mennem a tetőre. *Mert* Loncsos azt mondja, hogy négyszemközt akar beszélni velem. (2001b: 166)

(101a) '*Want* de kattenpersdienst gaat toch zeker gewoon door?' vroeg de Jakkepoes. (2001a: 150)

(101b) – *Mert* a macska sajtószolgálat azért ugye továbbra is működik? – kérdezte Loncsos. (2001b: 167)

Want wordt slechts één keer door *mivel* vertaald in voorbeeldzinnen (78a-b):

(102a) Tibbe wilde haar tegenhouden en iets vragen, *want* ineens dacht hij aan zijn stukje... dit was toch wel iets bijzonders om over te schrijven. (2001a: 12)

(102b) Tibbe vissza akart tartani, hogy kérdezősködjék, *mivel* újra eszébe jutott a másnapi cikk. Ez igazán érdekes újság lenne. (2001b: 10)

In het *want*-corpus is er één transformatie te vinden waar het voegwoord in de Hongaarse vertaling weggelaten wordt:

(103a) '[...] Ik zit heel dicht bij de dure tuinen. *Want* daarginds [...] daar zijn de grote villa's'. (2001a: 58)

(103b) – [...] Egészen közel vagyok a gazdagok kertjeihez...[...], ott vannak azok a hatalmas villák. (2001b: 65)

Hiszen komt in het corpus in twee voorbeeldzinnen voor:

(104a) 'Het zit zo: we zouden graag eens horen wat hij zelf allemaal zegt. Maar niemand van ons durft bij zijn huis te gaan luisteren. *Want* hij heeft toch immers die hond... Mars... [...]' (2001a: 87)

(104b) – Nézd – folytatta Minna a rábeszélést – szeretnénk hallani, hogy ő maga mit mond.

De egyikünk sem mer a házánál hallgatózni. *Hiszen* tudod, az a kutya... Mars. (2001b: 96)
 (105a) Haar kindertjes waren alleen gebleven maar er was nooit iets akeligs gebeurd; altijd had ze haar nest ongedeerd teruggevonden, *want* er kwam nooit iemand op dit plekje. (2001a: 95)
 (105b) A kicsik magukra maradtak, de eddig még mindig épségben találta a kölykeket, *hiszen* soha nem járt erre senki. (2001b: 107)

	<i>want</i>
<i>mert</i>	24 (86%)
<i>mivel</i>	1 (3,5%)
	2 (7%)
<i>hiszen (hisz)</i>	
<i>ugyanis</i>	∅
<i>tudniillik</i>	∅
∅	1 (3,5%)
In totaal	28 (100%)

overzicht 2: het *want*-corpus

Want wordt in voorbeeld (106b) niet met een voegwoord, maar met een bijwoord ('tenslotte') vertaald:

(106a) '[...] Menneer Ellemeet is er natuurlijk ook *want* hij is voorzitter van de vereniging. [...]' (2001a: 118)

(106b) – [...] Persze Ellemeet úr is ott lesz, *elvégre* ő az egyesület elnöke [...] (2001b: 131)

Samenvatting

Causaliteit wordt zowel in het Nederlands als in het Hongaars meestal door voegwoorden uitgedrukt. Causale voegwoorden van het Hongaars zijn duidelijk minder onderzocht dan voegwoorden van het Nederlands of van andere West-Germaanse talen. Hoewel grammatica's van deze twee talen een hele reeks causale voegwoorden in beide talen kennen, is er in de praktijk maar een beperkt aantal voegwoorden dat gebruikt wordt. In het Nederlands zijn dat *omdat* en *want*. In het Hongaars komt het vaakst het voegwoord *mert* voor. Dit voegwoord is semantisch nauwelijks beperkt, syntactisch gezien is er ook maar één beperking: op de eerste zinsplaats kan *mert* niet staan, in deze gevallen gebruiken we *mivel*. In dit artikel heb ik van twee literaire corpora gebruik gemaakt. Ik heb de vraag gesteld hoe causaliteit in de brontekst uitgedrukt wordt en hoe deze uitdrukkingen in de doeltaal vertaald zijn. Causale verbanden worden in *Minoes* op een expliciete manier, door voegwoorden uitgedrukt. Deze voegwoorden zijn *omdat* en *want*. *Omdat* kwam in een derde van de voorbeelden voor. In het algemeen kunnen we vaststellen dat in de vertaling van *Minoes* wat de voegwoorden betreft toevoegingen noch weglatingen voorkomen. In de Hongaarse vertaling zijn deze uitdrukkingen in de meeste gevallen door *mert* vertaald. Het causale voegwoord *want* wordt veel vaker gebruikt dan *omdat*. Dit feit hangt zeker samen met het meer subjectieve karakter van de tekst. Ook *want* kan in het Hongaars met *mert* vertaald worden, maar in deze vertalingen vinden we ook de voegwoorden *mivel* en *hiszen*.

In dit artikel heb ik mij beperkt tot het onderzoek van causale voegwoorden. Om een vollediger beeld van causale verbanden in deze twee talen te krijgen, zou het noodzakelijk

zijn om ook andere vormen van causaliteit te bekijken, bijvoorbeeld causale werkwoorden en causale bijwoorden. Literaire corpora, waarvan de teksten zowel beschikbaar zijn in de oorspronkelijke taal als in vertaling, zijn voor dit soort onderzoek uitermate geschikt.

Gebruikte corpora

Schmidt, A. M. G. (2001a). *Minoes*. Amsterdam: Querido

Schmidt, A. M. G. (2001b). *Macskák társasága*. Budapest: Animus, vert.: Damokos Katalin.

Secundaire literatuur

Algemene Nederlandse spraakkunst (1997). Tweede, geheel herziene druk, Groningen: M. Nijhoff, Deurne: Wolters Plantyn, 1997. Elektronische versie: <http://oase.uci.kun.nl/~ans/>

Belle, W. van (1989). Omdat, want en aangezien. Een argumentatieve analyse. *Leuvense bijdragen*, 78, 435-456.

Degand, L. (1998). Het ideationele gebruik van *omdat* en *want* Een geval van vrije variatie? *Nederlandse taalkunde*, 3, 309-326.

Hegedűs, R. (2004). *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta.

Pit, M. & Pander Maat, H. & Sanders, T. (1997). 'Doordat', 'omdat' en 'want'. Perspectieven op hun gebruik. *Taalbeheersing*, 19, 238-251.

Rooij, J. de (1982). *Omdat* en *doordat* in het Nederlands. *Nieuwe Taalgids*, 75, 329-342.

Vass, L. (2004). <http://www.jgytf.u-szeged.hu/~vass/vsze111.htm>

Verhagen, A. (2001). Terug naar *want* en *omdat*. In Dongelmans, B. & Lalleman, J. & Praamstra, O. (Eds.): *Kerven in een rots. Opstellen over Nederlandse taalkunde, letterkunde en cultuur, aangeboden aan Jan W. de Vries bij zijn afscheid als hoogleraar Dutch Studies aan de Universiteit Leiden*. Leiden: SNL, pp. 107-119.

Verhagen, A. (2004). <http://www.letmetis.leidenuniv.nl/index.php3?m=2&c=29>

Vries, J. W. de (1971). Want en omdat. *De nieuwe taalgids*, 64, 414-421.

Orsolya Varga: Over naturaliserend en vervreemdend vertalen

Vertaalopvattingen in Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw

Orsolya Varga (KRE)

De eerste ons bekende vertaaltheoretische vaststelling komt van Cicero. Hij schrijft over zijn eigen vertalingen dat hij niet als een taalbemiddelaar maar als een schepper vertaalt. In zijn *De optimo genere oratorum* schrijft hij dat een woord niet met een woord weergegeven hoeft te worden; men moet de eigenaardigheid en het effect van de woorden als geheel bewaren (geciteerd door Van Leuven-Zwart, 1992, 40). Deze stelling staat al 2000 jaar in het centrum van de aandacht van vertalers en vertaalwetenschappers, en wordt steeds opnieuw geanalyseerd, herhaald en verklaard. Horatius daarentegen spoort vertalers aan tot 'letterlijk vertalen'; men kan alleen op zo'n manier precies bewaren wat er in de originele tekst geschreven stond. Hieronymus, de eerst bekende bijbelvertaler, zegt dat men ofwel 'woorden' ofwel 'betekenissen' vertaalt. In het eerste geval vertaalt men letterlijk, in het tweede vrij. Hij geeft de voorkeur aan de vrije methode, vooral als het om wereldlijke teksten gaat (Naaijkens e.a., 2004, 11). Luther is nog radicaler in deze kwestie: hij verklaart zich een voorstander van de vrije methode, ook voor het vertalen van de Bijbel! (Naaijkens e.a., 2004, 15-23)

In de negentiende eeuw verkondigde de Duitse filosoof Schleiermacher de waarde van het 'vervreemden' in vertalingen: de lezers moeten het gevoel hebben dat zij in aanwezigheid van het vreemde zijn; de taal moet een speciaal linguïstisch gebied voor vertalingen hebben waar veel toegelaten zou moeten worden dat men nergens anders kan ontmoeten. In zijn *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens* (1838) beschouwt hij vertalen als een belangrijke activiteit in de Pruisische nationalistische beweging, die de Duitse taal kon verrijken door de ontwikkeling van een eliteliteratuur. Voor Schleiermacher is de authentieke vertaler een schrijver die twee volledig van elkaar gescheiden personen, zijn auteur en zijn lezer, werkelijk met elkaar in contact wil brengen, en die zo correct en compleet mogelijk streeft naar het begrijpen en genieten van de auteur door de lezer, zonder de sfeer van zijn moedertaal te verlaten. Volgens Schleiermacher zijn er twee manieren waarop een vertaler te werk kan gaan. Bij de eerste manier van vertalen voert de vertaler de lezer naar het oorspronkelijke werk, bij de tweede manier brengt hij het werk naar de lezer door de schrijver te laten spreken alsof hij in de doeltaal zou hebben geschreven. (Schleiermacher, 1938, 35) Voor Schleiermacher is de eerste methode niet alleen de enig juiste maar ook de enig haalbare vertaalmethode. De praktijk van dit 'vervreemdende' vertalen staat in dienst van de ontwikkeling van de eigen taal en cultuur.

In het begin van de twintigste eeuw klinken de ideeën van Schleiermachers vertaalopvattingen door in verschillende geschriften over vertalen, en ook in de jaren zeventig herleeft de 'vervreemdende methode', zoals bij de Vergilius-vertalingen van Pierre Klossowski, die zelfs de syntaxis van de brontaal in de Franse doelttekst wilde laten doorklinken.

De tegenstelling tussen Cicero's letterlijke en vrije methode loopt als een rode draad door de vertaalgeschiedenis. Hoewel deze twee tegengestelde methoden later in de geschiedenis van vertaalopvattingen met andere, nieuwe namen worden bekleed (brontekst-, of brontaalgerichte manier tegenover doelttekst-, of doeltaalgerichte manier; vervreemdend vertalen tegenover naturaliserend vertalen, adequate vertaling tegenover acceptabele vertaling), kan het oeroude vertaaldilemma steeds herkend worden.

Alle gangbare definities van vertalen doen veronderstellen dat er een soort equivalent van de originele tekst in de andere talen bestaat, omdat de kern of de inhoud van een tekst hercodeerbaar is, en omdat de (taal)vorm min of meer precies kan worden teruggegeven. De literaire vertaler moet echter steeds opnieuw de juistheid van het vertaalbaarheidsprincipe bewijzen.

Nederlandse beschouwingen 1897-1938

In dit opstel streef ik ernaar een kort overzicht te geven van Nederlandse vertaalopvattingen in de eerste helft van de twintigste eeuw, waarbij ik de aandacht op de tegenstelling tussen naturaliserende en vervreemdende vertalingen richt. Ik noem daarbij ook een artikel dat drie jaar vóór de eeuwwisseling is verschenen, omdat dit een bijdrage levert aan de vertaaldiscussie die zich in het begin van de twintigste eeuw ontwikkelt.

Het vertaaldebat in Nederland in het begin van de twintigste eeuw is levendig en rijk, en geeft een enorme verscheidenheid weer. Vereenvoudigd geformuleerd komen zowel meningen voor die de preciese, inhoud-gerichte vertaling bepleiten, als opvattingen die eerder het bewaren van het karakter en de vorm van de brontekst propageren. Ook komen we zeer genuanceerde meningen tegen die tussen deze twee uitersten balanceren. Op basis van een aantal voorbeelden zou ik graag deze veelkleurigheid van meningen willen aantonen. Bij de aanhaling van verschillende schrijvers en vertalers zullen ook andere vragen – die uiteraard nauw verbonden zijn met onze hoofdkwestie – ter sprake komen, zoals: is een kunstenaar of een geleerde het best in staat tot het maken van vertalingen? Hoe wordt de vertaling gedefinieerd door deelnemers aan het vertaaldebat?

A.G. van Hamel (1897) besprak in *De Gids* in 1897 de vertaling van *Akëdysseril*, een verhaal van Philippe-Auguste Villiers de l'Isle Adam, gemaakt door Lodewijk van Deyssel. In de bespreking van de vertaling komt de vertaalopvatting van de auteur duidelijk naar voren. Hij mist de correctheid in Van Deyssels werk,

[...] die bij den schilder, zegt men, de juistheid der teekening is, bij den musicus en den zanger, de zuiverheid van aanslag en toonvorming, en die bij den vertaler eenvoudig hierin bestaat, dat hij in de beteekenis der woorden zich niet vergissen mag.

Volgens hem had Van Deyssel de beelden en klanken van de Franse tekst slechts te volgen en zich daarbij door zijn gevoel voor taalmuziek te laten leiden; daarentegen schrijft de vertaler in een 'verhollandscht Frans waarvan men gerust mag zeggen dat het volstrekt geen Hollandsch, hoogstens lelijk Hollandsch is.' Van Deyssel (1897, 361-372) reageerde op zijn beurt in het *Tweemaandelijks tijdschrift voor letteren, kunst, wetenschap en politiek*. Hij vindt dat men geen losse woorden van de oorspronkelijke tekst en de vertaling moet vergelijken, maar de twee teksten in hun geheel. De afzonderlijke zinnen doen mee zowel aan de werking van het ritme van het verhaal als aan het karakter van 'taal-beeldhouwwerk en taal-muziekwerk'. Van Deyssel bevestigt dat men zich in de betekenis der woorden niet vergissen mag,

[...] maar er is beteekenis en beteekenis, en een woord of zinswending heeft, als deel van een kunstgeheel, wel eens een andere en hoogere betekenis dan die, welke Woordenboek en grammatica er voor aangeven.

Alex Gutteling (1909) spreekt zich in zijn kritiek op de vertaling van Shelley's *Alastor* door dr. K.H. de Raaf uit voor de eenheid van inhoud en vorm, die beide van even groot belang

moeten zijn. Het oorspronkelijke wordt enkel correct weergegeven door de in beide opzichten goede vertaling. Gutteling komt tot de conclusie dat alleen een dichter de 'artistieke vereichten van poëzie kan voelen'. Volgens de criticus ontbreekt bij De Raaf de verheven taal van Shelley; hij noemt hem zelfs een 'maat-strompelaar'. Zijn artikel is trouwens een van de opstellen die de 'slag om Shelley' documenteren, zoals Naaijken (2002) de discussie rond het aanbieden Engelse model noemt. Opmerkelijk is dat de dichter Willem Kloos, die het voorwoord voor De Raafs Shelley-vertaling schreef, later in een kritiek op Guttelings Milton-vertaling het met zijn tegenstander eens is dat inhoud en vorm of, zoals hij noemt, bedoeling en uitvoering twee gelijkwaardige grootheden zijn,

[...] die in een waarlijk-echt, een eerste-rangs kunstwerk tezamen komen tot een onscheidbare twee-eenheid, wier beide volkomen gelijklopende factoren volmaakt aan elkander beantwoorden, en, als het ware, elkanders spiegelbeeld zijn.

Precies op dezelfde basis bekritiseert hij de vertaling van Gutteling. Kloos, vertaler van Sophocles en Euripides, legt de meeste nadruk op de grootheid van de dichter-vertaler, en heeft het over de verhevenheid en gewijidheid van het origineel. Voor hem reikt vrijwel niemand aan de grootheid van de klassieken (Kloos, 1912).

Hiermee komen wij bij een belangrijk discussiepunt, namelijk de vertaling van klassieke werken. Toen in 1912 Abram Rutgers' vertaling van Plato's *Verdediging van Socrates* verscheen, barstte een heftig debat los rond de vertaalstrategie van klassieke werken. Het maandblad *De Ploeg* stelde de vraag aan deskundigen, hoe het komt dat de meningen over goede vertalingen zo verschillend zijn.

De een meent blijkbaar dat het karakter van het oorspronkelijk zoveel mogelijk moet worden bewaard; voor den ander moet een dusdanige vertaling liefst zo dicht mogelijk bij het moderne taalgevoel van gewone lezers worden gebracht. Weer anderen menen, dat die vertalingen alleen geslaagd kunnen heten die den modernen lezer een indruk geven van het oude Grieksch en Latijn (Koster & Naaijken, 2002, 54).

Wat houden deze meningen in? In het eerste geval is er sprake van het behouden van de vorm, het proberen de versmaat in de doeltaal weer te geven. De tweede manier zouden we naturaliserend vertalen, en de laatste vervreemdend vertalen kunnen noemen. De opvatting van schrijver Hein Boeken staat het dichtst bij de idee van vervreemdend vertalen: hij zegt namelijk dat je zo dicht mogelijk bij het oorspronkelijke moet blijven en alles woord voor woord moet weergeven. Deze gedachte hangt uiteraard nauw samen met de idee van heiligheid en onaantastbaarheid van de brontekst. Boeken vindt het wenselijk om zo ver mogelijk van het moderne taalgevoel van gewone lezers te blijven, want 'dit is een peil van zóó laag, dat gij, door daaronder te blijven, in een moeras versmoort.' (Koster & Naaijken, 2002, 58) Diametraal hiertegenover staat de mening van J.J. Hartman. De hoogleraar uit Leiden vindt het criterium van de ideale vertaling van klassieken de levendigheid en de actualiteit. De vertaling uit het Latijn of Grieks moet in de eerste plaats in goed Nederlands geschreven zijn, en op de tweede plaats dezelfde werking hebben op de moderne lezers, als de originele tekst destijds op de tijdgenoten moet hebben gehad. Hij is een voorstander bij uitstek van naturaliserend vertalen:

Niemand wage zich aan een vertaling alvorens hij den te vertalen auteur in levenden lijve vóór zich heeft. En dan late hem zóó spreken als ware hij als Amsterdammer of Leidenaar uit zijn graf verzezen (Koster & Naaijken, 2002, 59).

Rutgers beroept zich op Willamowitz-Möllendorff, de Duitse filoloog, die in de inleidingen bij zijn vertalingen van Griekse drama's de draak steekt met de (vervreemdende) vertaalopvattingen van bijvoorbeeld Schleiermacher, Von Humboldt en Goethe. Volgens Möllendorff is de ideale vertaling inhoudelijk en stilistisch een getrouwe kopie van de oorspronkelijke tekst, de inhoud moet blijven, maar die moet 'nieuwe kleren' dragen. Dit vindt Rutgers ook: samen met Euripides-vertaler J. Berlage verdedigt hij de keuze voor een Nederlandse versmaat. Berlage heeft een genuanceerde mening over het vertaalsysteem van klassieken, hij vindt dat bij de keuze tussen de vervreemdende en de naturaliserende methode de gulden middenweg bewandeld moet worden; iedere zinswending en constructie moet afzonderlijk behandeld worden (Koster en Naaijken, 2002, 55).

In tegenstelling tot de gedachte van het 'herkleden' van de vertaling heeft de dichter Albert Verwey in zijn weergave van de *Divina Commedia* uit 1923 voor het navolgen van de oorspronkelijke versmaat gekozen. Hoewel de vertalingen in terzinen met vrouwelijke rijmen heel zeldzaam zijn in Nederland, besluit Verwey de tweelettergrepige rijmen van Dante te volgen waarbij hij al zijn creativiteit moet gebruiken om de taalspecifieke moeilijkheden te overwinnen. Verwey formuleert zijn vertaalpoëtica in de gepubliceerde tekst van de lezingen die hij als hoogleraar te Leiden heeft gehouden.

Iedere persoon, iedere eeuw, heeft tot zulk een gedicht maar bepaalde betrekkingen. Het kan dus nooit zoo zijn dat één vertaling de eindelijke, de alles afdoende is. Een andere eeuw zal ongetwijfeld behoefte hebben aan een andere. [...] Dit is dus tenslotte de hoogste waarde die men aan een vertaling kan toekennen: ze doet het oorspronkelijk zien op een nieuwe wijs. (Verwey, 1930)

P.C. Boutens gebruikt ook geen autochtone versmaat wanneer hij in 1937 Homerus' *Odysee* vertaalt. Hij voert namelijk een 'Hollandsche hexameter' in, waarmee hij de illusie van een Griekse versvorm wil vasthouden. Bij hem vinden we weer de sporen van de idee van vervreemdend vertalen terug. Volgens de kritiek van Menno ter Braak (1950, 570-575) – waarin hij twee toendertijd verschenen Odyssee-vertalingen met elkaar vergelijkt – blijft deze hexameter echter kunstmatig: het Nederlands wordt immers voor deze metrische vorm weinig geschikt geacht. Zo vervreemdend is deze vertaling dat hij de Nederlandse zinsbouw totaal ontbindt, in wanorde laat raken, om aan het schema van de hexameter te kunnen voldoen. Volgens een veel kritischer artikel van de dichter Martinus Nijhoff (1938) zoekt de lezer steun vanwege de gebroken syntaxis, desalniettemin zegt hij van deze Odysseevertaling dat die hem heeft doen geloven in de mogelijkheden van een Nederlandse hexameter als epische vormgeving voor Nederlandse verzen. We kunnen derhalve zien dat de vertaling voor hem niet alleen een culturele maar ook een literaire betekenis heeft. Nijhoff onderscheidt vertalers die de inhoud van de brontekst herscheppen van vertalers die het oorspronkelijk werk direct in de doeltaal laten spreken. Zo is Boutens volgens hem één van de scheppers die met zijn vertaling een 'taalmonument' wil maken en pretendeert bij te dragen aan de Nederlandse literatuur. Waaraan geeft Nijhoff de voorkeur, aan een brontaalgerichte, adequate, of aan een doeltaalgerichte, acceptabele vertaling? In zijn kritieken formuleert hij het vertaaldilemma herhaaldelijk, maar legt hij de nadruk op de betekenis van de vertaling voor de doelliteratuur en de doelcultuur. Hij propageert enerzijds de zo juist mogelijke weergave van het origineel, anderzijds het experimenteren daarbij met de eigen taal. Paul Gillaerts (1988) merkt op dat Nijhoffs uitvoerigste beschouwingen over verstechnische problemen gaan: de vertaler is ook schrijver.

De schrijfster, critica en vertaalster Carry van Bruggen vindt de doelcultuur eveneens wezenlijk bij het vertalen. Zij houdt zich systematisch bezig met taalverschijnselen, en zij presenteert haar taal-, en vertaalfilosofie in haar *Hedendaagsch Fetischisme* (1925). Volgens haar is vertalen niets anders dan parafaseren, namelijk "'in eigen woorden" weergeven van wat het lezen van een boek of vers aan onderscheidingen van begrip, gevoel, beeld heeft opgewekt' (Van Bruggen, 1925, 229). Zij vindt dat letterlijk vertalen eenvoudig een eufemisme is voor vertalen zonder oordeel. Volgens monografie-schrijver J.M.J. Sicking (1993) betekent parafaseren bij haar echter niet wat men gewoonlijk vrij vertalen noemt, want dat is een onbeschaamdheid tegenover de tekst en mag in andere gevallen alleen 'bewerken' heten. Verwey schreef in 1923 dat vertalen een vorm van lezen is, Van Bruggen zegt dat begrijpen in zekere zin al vertalen is. Haar visie over vertalen is positief net als die van Verwey: alle teksten zijn in principe vertaalbaar, soms wordt daarbij verlies geboekt, soms ook winst.

In het voorgaande heb ik getracht op basis van een aantal voorbeelden een beeld te schetsen over het kleurrijke palet van de Nederlandse vertaalopvattingen in het begin van de twintigste eeuw. Dit beeld kan uiteraard – ook wegens de omvang van dit opstel – niet volledig zijn. Men kan echter zien dat er in deze periode – in vergelijking met de negentiende eeuw – sprake is van een toenemende belangstelling voor een openbaar vertaaldebat, en daarmee samen een groeiende behoefte aan een aparte vertaalwetenschap.

Literatuur

Braak, M. ter (1950). Naïveteit in Vertaling. Homeros' Odyssee, in Nederlandse hexameters overgebracht door P.C. Boutens. In *Verzameld Werk. Deel VI: Kronieken*, p. 570-575 Amsterdam: G.A van Oorschot.

Bruggen, C. van (1925). *Hedendaagsch Fetischisme*. Amsterdam: Querido.

Deyssel, L. van (1897). De vertaling van Akëdysseril. *Tweemaandelijks tijdschrift voor letteren, kunst, wetenschap en politiek*, 3de jaargang, deel II, 361-372.

Gillaerts, P. (1988). De vertaalpoetica van Martinus Nijhoff. In R. van den Broeck (Ed.) *Literatuur van elders. Over het vertalen en de studie van vertaalde literatuur in het Nederlands*. (pp. 129-137) Leuven/ Amersfoort: Acco.

Gutteling, A. (1909). Boekbeoordelingen: Shelley-vertalingen van dr. K.H. de Raaf. *De Beweging*, februari 1909, 228-237.

Hamel, A.G. van (1897). Akëdysseril vertaald. *De Gids*, 61. jaargang, April, p. 139-155.

Kloos, W. (1912). Literaire Kroniek. *De Nieuwe Gids*, 27, deel 1, 684-691.

Koster, C. & Naaijkens, T. (2002). *Een vorm van lezen. Vertaalhistorie Deel 5B*. 's Gravenhage: Stichting Bibliographia Neerlandica.

Leuven-Zwart, K. M., van (1992). *Vertaalwetenschap: Ontwikkelingen en perspectieven*. Muiderberg: Dick Coutinho.

Naaijken, T. (2002). Vertaalopvattingen van classici. In *De slag om Shelley en andere essays over vertalen*. Nijmegen: Vantilt.

Naaijken, T & Koster, C. & Bloemen H. & Meijer, C. (reds.) (2004). *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen: Vantilt.

Nijhoff, M. (1938). Boutens' vertaling van de Odysee. *Groot-Nederland XXXVI*, 401-415.

Schleiermacher, F. (1838). Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens. In *Gesammelte Werke*, III, 2, 207-245. Berlin: Reimer.

Sicking, J.M.J. (1993) *Overgave en verzet. De levens- en wereldbeschouwing van Carry van Bruggen*. Groningen: Passage.

Verwey, A. (1930) Een blik op de Divina Commedia. *Leiding* 1, 2.

Zsófia Tálasi: De kunst van het schaken à la Thomas Rosenboom

Over de strijd tussen het individu en de maatschappij in *Publieke werken* en *De nieuwe man*

Zsófia Tálasi (ELTE)

De twee meest recente romans *Publieke werken* (1999) en *De nieuwe man* (2003) van Thomas Rosenboom geven – door hun complexiteit – ongetwijfeld vanuit vele gezichtshoeken mogelijkheden voor een diepgaande studie. In dit artikel wordt één aspect, de verhouding tussen het individu en de maatschappij centraal gesteld. Hierbij wordt – als leidraad – van een schaakspel-metaforiek gebruik gemaakt: een soort parallelle tussen het verloop van een schaakpartij en dat van de strijd tussen het individu en de maatschappij geeft vorm aan dit artikel.

Het was in feite het in 2002 verschenen boek *Aanvallend spel*, dat het idee gaf voor het gebruik van de schaakspelmetaforiek. Het werk kan als een ars poëtica van Rosenboom worden beschouwd: de toverkracht van de roman rust – naar zijn mening – op drie pijlers: goede documentatie, een strevend personage en een vernuftige intrige. In verband met de ontwikkeling van de intrige worden parallellen getrokken tussen de kunst van het schaken en de kunst van de roman en deze worden met enkele voorbeelden uit de wereldliteratuur geïllustreerd. Mijn studie stelt zich uiteindelijk ten doel de laatste twee romans van Rosenboom in het kader van deze parallellen te plaatsen.

Het boek *Publieke werken* (PW) is de derde roman van de auteur. De handeling speelt zich af aan het einde van de negentiende eeuw, afwisselend in de hoofdstad en op het platteland. De hoofdpersonen zijn twee neven, twee gewone burgers: apotheker Christof Anijs uit Hoogeveen en vioolbouwer Walter Vedder uit Amsterdam. We zien bij hen allebei een zekere sociale betrokkenheid: Anijs biedt hulp aan de arme veengravers, de Veldelingen; Vedder bemoeit zich onder het pseudoniem Veritas met het bekritisieren van de locatie van nieuwe gebouwen. Bij hun bewogenheid spelen persoonlijke frustraties en geldingsdrang echter ook een belangrijke rol. De komst van de jonge apotheker Halink naar Hoogeveen en de bouw van het Victoria Hotel in Amsterdam brengen aanzienlijke veranderingen in het leven van de neven mee. Hun geschiedenissen worden uiteindelijk aan de hand van het grote project ter redding van de veengravers aaneengekoppeld: met het geld waarvoor Vedder van plan is zijn huis te verkopen, dat vanwege de bouw van het nieuwe hotel zou moeten worden gesloopt, willen ze de overtocht van de Veldelingen naar Amerika financieren. Het boek eindigt met het bereiken van dit grote doel (de veengravers zijn in Amerika gevestigd), maar tegelijkertijd met de ondergang van de twee neven.

De nieuwe man (NM) is de vierde en – tot nu toe – laatste roman van de auteur (2003). De hoofdpersoon ervan, de Wirdumse scheepsbouwer en werfeigenaar Berend Bepol is een bezadigd man, wiens werf floreert. De economische recessie van de jaren 1920 deert hem aanvankelijk dan ook weinig. Hij bemoeit zich met andere opdrachten: zijn dochter uithuwelijken en een opvolger vinden. Hij laat zijn meesterknecht Niesten, die in Duitsland vage contacten heeft en soms dagenlang verdwijnt, met zijn dochter in het huwelijk treden. Hierdoor houdt Bepol de opvolger-kwestie voor opgelost. De verhouding tussen Bepol en Niesten wordt echter in de loop der tijd steeds gecompliceerder en problematischer. De re-

cessie duurt voort, en er is ook op Bepols werf geen werk meer. Bepol vindt dat Niesten moet proberen in Duitsland opdrachten binnen te halen, maar wanneer de jonge man met een spectaculaire order (een zeesleper, de tweede ter wereld op dieselaandrijving) van een Duitse rederij thuiskomt, wil Bepol op de helling geen plaats voor hem maken. Het schip, de See-wolf, dat dan in een weiland verrijst, overtreft alles wat Bepol ooit heeft gebouwd, maar het lukt niet de zeesleper in beweging te krijgen, en dit leidt tot de ondergang van Bepol, Niesten en de werf.

Vóór de schaakpartij: de introductie van de deelnemers

Voordat een schaakpartij echt begint, worden de deelnemers geïntroduceerd, zodat men zich een beeld kan vormen van hun kwaliteiten en hun kansen om te winnen.

In de twee romans van Rosenboom worden de tegenspelers in de eerste hoofdstukken opgevoerd. De 'maatschappelijke elite' wordt in de boeken vertegenwoordigd door de jonge apotheker Halink, de zeventigjarige dokter Amshoff, de nieuwe burgemeester Pottinga, de directeur van de NV Hotelonderneming Victoria hotel, Henkenhaf en zijn associé Ebert, de beroemde vioolbouwer Smolenaars en de bekendste pseudonimist in Amsterdam, E. Nigma (PW) respectievelijk de voorname leden van de Scheepsbouwvereniging 't Hoogezand (Van Diepen, Bodewes en Pattje) en de grote – met elkaar wedijverende – Groninger en Duitse rederijen (NM). Het komt vanaf het begin duidelijk naar voren wat voor een grote macht deze maatschappelijke elite representeert.

Tegenover de kracht van de maatschappij staan drie 'individuen', drie ongeveer zestigjarige burgers, Anijs, Vedder (PW) en Bepol (NM), bij wie we in het privéleven een bepaalde gefrustreerdheid kunnen zien. Anijs en Vedder (PW) hebben geen kinderen en Bepols dochter is ongetrouwd (NM). In de maatschappij en in de vakwereld nemen ze verder een tussenpositie in: voor de middenstand zijn ze te hoog gestegen, maar de maatschappelijke en vakkundige elite blijft hen als buitenstaanders zien.

De schaakpartij

De beginfase

De begin-opstelling van de stukken op het schaakbord betekent voor de koning een stabiele, beschermde positie: de koning en de dame staan in het midden achteraan en zijn als het ware 'omarmd' door de andere stukken (de torens, paarden, lopers en pionnen). De stukken vormen rondom de koning en de dame eigenlijk een 'beschermende muur'. Als de partij begint, moeten de deelnemers de begin-opstelling opgeven en proberen ze de tegenstander meteen onder druk te zetten, waardoor deze in de problemen komt.

De hoofdpersonages in PW, Anijs en Vedder, en het hoofdpersonage in NM, Bepol, leiden allemaal een stil en rustig burgerlijk leven: ze hebben weliswaar frustraties in het privéleven, maar ze wanen zich ten minste nuttig in het openbare leven en in sociale aangelegenheden. Maar al snel komen er bepaalde storende factoren in het spel.

In het begin straalt Anijs zelfvertrouwen uit, wat zijn vakkennis betreft, al heeft hij geen universitair diploma. Hij gebruikt zelfs bij voorkeur Latijnse woorden, waardoor zijn uitspraken wetenschappelijk(er) klinken. De komst van de jonge apotheker Halink, die wel

over een universitair diploma beschikt, maakt hem echter onzeker en de Latijnse woorden blijven al gauw achterwege...

Vedder bekritiseert de locatie van verschillende gebouwen eerst met een nogal groot zelfvertrouwen. Als hij echter vanwege de locatie van zijn huis bij de bouw van een nieuw hotel, het Victoria hotel, zelf betrokken raakt, wordt hij ineens onzeker. Aan de hand van de onderhandelingen met de vertegenwoordiger van de hotelonderneming, Ebert, kunnen we zijn snel wisselende gemoedsstemmingen heel goed volgen.

In het begin – wanneer de scheepsbouw en zijn werf nog floreert – is Bepol een bezadigd, tevreden man. Maar als de economische recessie steeds erger wordt en er geen nieuwe orders meer binnenkomen, wordt hij steeds opdringeriger, zenuwachtiger. Hij heeft nauwelijks geduld meer voor het handhaven van zijn oude gewoonten (zich 's ochtends aan huis laten scheren, in het kantoor de krant lezen en koffie drinken, botaniseren). De ondoorgrondelijkheid van zijn meesterknecht, Niesten, die hij tot zijn opvolger kiest en in zijn familie laat trouwen, heeft verder ook een negatieve invloed op hem en uiteindelijk wordt dit een obsessie voor hem. Er ontstaat eigenlijk nooit 'echte' communicatie tussen hem en zijn schoonzoon.

Het rustige leven van deze personages is dus definitief verstoord. Hun evenwicht en 'beschermde positie' moest worden opgegeven.

De middenfase

Na het begin van de partij, waarbij de 'beschermende muur' rondom de koning dus aangetast wordt, zijn de tegenstanders om beurten aan zet. Er ontstaat een kettingreactie, waarbinnen de deelnemers proberen op de zetten van de tegenstander te reageren. Tactiek speelt hier een heel belangrijke rol.

Tactiek is ook bij het streven van de hoofdpersonages in PW en NM een soort 'drijvende kracht'. Deze personages komen in een beklemmende situatie, waarop ze met een 'de aanval is de beste verdediging'-tactiek reageren: ze doen een stapje vooruit, waarmee ze ogenschijnlijk succes behalen.

Anijs (PW) richt na de komst van de hooggeschoolde Halink zijn aandacht op de arme mensen op het Veld. Zijn nieuwe doel wordt eigenlijk hulp bieden aan de Veldelingen, waardoor hij zijn zelfvertrouwen – voor een tijdje – weer 'terugvindt'. Hij introduceert een algemene medische behandeling, waarbij hij op eigen initiatief begint te diagnosticeren en medicijnen uitdeelt, en organiseert een soort volksfeest voor de Veldelingen.

Vedder (PW) begint onderhandelingen met de vertegenwoordiger van de Hotelonderneming Victoria hotel. Hij onderhandelt ook namens zijn burens, Carstens en diens vrouw, oude, eenvoudige mensen, en accepteert – in tegenstelling tot de andere betrokkenen – het bod op de huizen van twintigduizend gulden niet. Hij eist vijftigduizend gulden van de hotelonderneming. Aanvankelijk boekt Vedder succes: hij, een kleine burger, is in staat – door het vasthouden aan de vijftigduizend gulden – de grote hotelonderneming in moeilijkheden te brengen: het bod wordt met vijfduizend gulden verhoogd.

Bepol (NM) komt – door Niestens tussenkomst – met de grote Duitse scheepsbouwrederij Schumann in contact en er komt – ondanks het feit dat de recessie voortduurt – toch een

spectaculaire order binnen. Dat Bepol Scheepsbouw het casco van het tweede schip ter wereld op dieselaandrijving, de Seewolf, mag bouwen is eigenlijk een groot succes.

De eindfase

Als de partij in de eindfase komt, streven de deelnemers ernaar om van de tijdens de partij behaalde deelsuccessen te profiteren en de match definitief in hun voordeel te beslissen. De hoofdpersonages in de twee romans van Rosenboom beogen dit ook. Hun probleem is echter, dat ze na een ogenschijnlijk succes hun kracht overschatten en te ver gaan, wat tot hun ondergang leidt.

Na de organisatie van de algemene behandeling en het volkfeest is de volgende stap van Anijs (PW) een operatie bij de bevalling van de dochter van de Veldse Pet Bennemin, Johanna, en dit heeft zware gevolgen: het kind komt door zijn schuld dood ter wereld. Hij doet bovendien onverantwoordelijke beloftes aan de arme veengravers. Vedder (PW) wordt zich – na een ontmoeting met een vrouw en een kind op straat – pas echt bewust van het belang van het gezin en komt op de gedachte om Theo, die ten onrechte denkt dat Vedder zijn biologische vader is, tot zijn erfgenaam te maken. Vedder houdt vanaf dit moment ook vanwege Theo vast aan de vijftigduizend gulden, maar net hierdoor heeft hij steeds minder kans om zijn huis te verkopen...

Anijs en Vedder bedenken bovendien samen een groot project ter redding van de Veldelingen (hun 'relocatie' in Amerika), waarbij beiden hun rol overschatten: Anijs 'identificeert' zich met Mozes, Vedder waant zich een veldheer, wanneer hij ook vanwege de Veldelingen tegenover de directeur van de hotelonderneming, Ebert, aan de eis van vijftigduizend vasthoudt:

[...] opeens was het net alsof zij [Vedder en Ebert] *twee veldheren waren, hijzelf de commandant van een zwaar en langdurig belegerde vesting*, die evenwel nog immer standhield; Ebert de generaal van het belegerende leger, [...] (Rosenboom, 2000¹⁸, 374-375) (cursiveringen van mij).

Dit project stelt hun val weliswaar uit, maar verhindert het niet. Integendeel. Het veroorzaakt een 'nog grotere ondergang' van de twee neven en een tragikomische afloop van hun verhaal: Anijs wordt na het vertrek van de Veldelingen snel door de 'overheid' ontmaskerd. Het graf van het doodgeboren kind wordt door dokter Amshoff gevonden en de grote intrige wordt door burgemeester Pottinga ontdekt. Bovendien bevalt de vrouw van de apotheker van een kind, wat betekent dat apotheker Halink Anijs niet alleen op het wetenschappelijke vlak maar ook op privévlak overtreft. Anijs heeft verder een ongeluk met de door de Veldelingen achtergelaten bijen: het is dus nu Anijs, die anderen zo graag wilde genezen, die in een ziekenhuis genezen moet worden.

Vedder, 'de redder van de veengravers', moet als een gokker alles op de vijftigduizend gulden zetten om de kosten van de overtocht te kunnen terugbetalen, maar intussen is de bouw van het Victoria hotel – ondanks de vergeefse onderhandelingen – voltooid. Daarmee is zijn conflict met de hotelonderneming tot een einde gekomen; hij eindigt met lege handen, terwijl er voor de overtocht van de Veldelingen niet eens is betaald. Vedder wil desondanks graag bij de opening van het nieuwe hotel betrokken worden, maar hij valt (toevallig) juist vóór de opening van het Victoria hotel van zijn huis naar beneden. Zijn dood is – objectief gezien – eigenlijk een verlossing voor hem.

Bepol (NM), die – via Niesten – met de grote scheepsbouwrederij Schumann in contact komt, kent een al te grote rol aan zijn werf toe. Dit blijkt duidelijk uit de (eigenlijk komische) scène, waarin in de winter een onbekende man op de bank zit. Bepol denkt eerst, dat die man Schumann is (die gekomen is om naar het door hem bestelde schip te kijken), dan dat de man iemand van een Duitse (Hamburgse) rederij is (die gekomen is om op de concurrentie te loeren). Hij denkt uiteindelijk zelfs, dat de man op de bank iemand van de Rotterdamse rederijen is (die gekomen is vanwege de concurrentie tussen Duitsland en Rotterdam). Uit het afsluitende hoofdstuk blijkt echter, dat die man 'alleen maar' zijn buurman, de kapper was... Als het casco van de Seewolf klaar is, wat al op zichzelf een groot succes voor Bepol Scheepsbouw is, wil Bepol een stapje verdergaan: hij wil – door bemiddeling van Niesten – bereiken dat zijn werf ook de afwerking van het schip mag uitvoeren. Deze stap leidt uiteindelijk tot een tragedie, omdat men de – (vanwege Bepols hardnekkigheid) in het weiland verrezen – zeesleper niet in beweging kan krijgen: zijn werf gaat failliet, Bepol wordt gek en zijn familie valt uiteen: zijn vrouw en dochter gaan naar Groningen en Niesten naar Duitsland. De volgende ochtend gaat ook Bepol richting Duitsland. Hij zwerft eenzaam en verlaten waarschijnlijk nog steeds in de (wan)hoop, dat hij Niesten kan vinden...

Ná de schaakpartij: evaluatie

Als een deelnemer tegen een veel sterkere tegenstander een nederlaag lijdt, maar in de wedstrijd eerlijk heeft gespeeld en zijn best heeft gedaan, terwijl de tegenstander van zijn eigen superioriteit (macht) niet alleen gebruik, maar ook misbruik maakt, kan de prestatie van de verliezer met een fair play-prijs worden gehonoreerd. Dit betekent dan een soort 'morele' zege voor die verliezer. In zo'n geval is het vaak zo, dat het de eerlijk spelende verliezer is, die de sympathie van het publiek wint, hoe klinkend de overwinning van de sterkere tegenstander ook is.

In de twee romans van Rosenboom staat het enerzijds buiten kijf, dat de feitelijke winnaar de maatschappij ('maatschappelijke elite') is: Anijs (PW) wordt door de overheid ontmaskerd en door zijn vrouw verlaten, Vedder (PW) is dood, Bepols werf (NM) gaat failliet en zijn familie valt uiteen. Anderzijds moet men ook vaststellen, dat de maatschappij eigenlijk misbruik maakt van haar eigen superioriteit. De maatschappelijke elite staat deze personages in hun streven het goede te doen (Anijs – hulp bieden aan de arme veengravers; Vedder – zijn leven en dat van anderen [Carstens en zijn vrouw, Theo en de Veldelingen] veilig stellen; Bepol – zijn bestaan en werf veilig stellen en hulp bieden aan het Wirdumse volk) niet bij. Integendeel. De maatschappelijke elite probeert hen in hun streven te verhinderen, ze laten hen in hun streven niet slagen: Halink, Amshoff en Pottinga zoeken fouten in Anijs, en wanneer hij er één begaat, wordt hij ontmaskerd. De onderhandelingen tussen Vedder, de kleine burger en de grote hotelonderneming is eigenlijk alleen maar een schouwspel: het hotel wordt – onafhankelijk van de resultaten van de onderhandelingen – gebouwd. De voortdurende waarschuwingen en het onheil voorspellende gedrag van de gezaghebbende leden van de Scheepsbouwvereniging aan 't Hoogezand (Bodewes, Pattje en Van Diepen) hebben een negatieve invloed op Bepol tijdens de bouw van de Seewolf. Verder verhindert de overheid in Appingedam Bepol in zijn sociale werkzaamheid: de zaak van de wascentrale wordt in de kamer 'Publieke Werken' (!) van het stadhuis afgekeurd.

De hoofdpersonages van PW en NM behalen – ondanks hun feitelijke nederlaag – op het morale vlak in zekere zin toch een soort zege: er zijn mensen, die hun streven waarderen en aan het eind van de roman grote eerbied voor hen tonen. In PW zijn het de Veldelingen, die Anijs en Vedder hun eerbied betuigen. Vedder krijgt zelfs een zilveren theelepeltje met inscriptie

van de Veldelingen bij hun vertrek. In NM is het de kapper, die met grote eerbied aan Bepol terugdenkt. We zien bovendien – zowel in PW als in NM – nog een personage, dat voor het streven van deze mensen begrip toont: in PW is het de verpleegster, die Anijs na zijn ongeluk met de bijen verzorgt. In NM is het een verre vriend van de kapper, die tien jaar na de omineuze gebeurtenissen op Bepols werf bij de kapper op bezoek is.

Samengevat kunnen we zeggen, dat de hoofdpersonages feitelijk weliswaar verliezen (de maatschappij beëindigt de match uiteindelijk gemakkelijk met schaakmat), maar dat ze in de grote (schaak)partij in bepaalde zin toch kleine successen boeken: er zijn mensen, die voor hun streven begrip tonen. Het literaire schaakspel in de twee romans is juist daarom zo briljant gecomponeerd. Hierin schuilt de 'echte' kunst van het (literaire) schaken à la Rosenboom.

Literatuur

Rosenboom, T. (2000¹⁸). *Publieke werken*. Amsterdam: EM. Querido's Uitgeverij BV, (1999¹)

Rosenboom, T. (2003⁷). *De nieuwe man*. Amsterdam: EM. Querido's Uitgeverij BV, (2003¹)

Rosenboom, T. (2003²). *Aanvallend spel. Vier lezingen over schrijven*. Amsterdam: EM. Querido's Uitgeverij BV, (2002¹)

Tálasi, Zs. (2004). De grote schaakwedstrijd: het individu tegen de maatschappij. Over Publieke werken en De nieuwe man door Thomas Rosenboom. *AMOS-ETVN*, nr. 2

comenius.ned.univie.ac.at/nl/node/11265